

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानो प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

स्थापना वर्ष : १९६०
वर्ष : ६ अप्रिल : २०१२ अंक : १०

पराभर्शनसमिति
बोणाबाई पटेल प्रमुख रतिवाल बोरीसागर मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सल्य प्रहुंदल रावल प्रकाशनमंत्री

तंत्री
योगेश जोषी
सळतंत्री
मोहन परमार

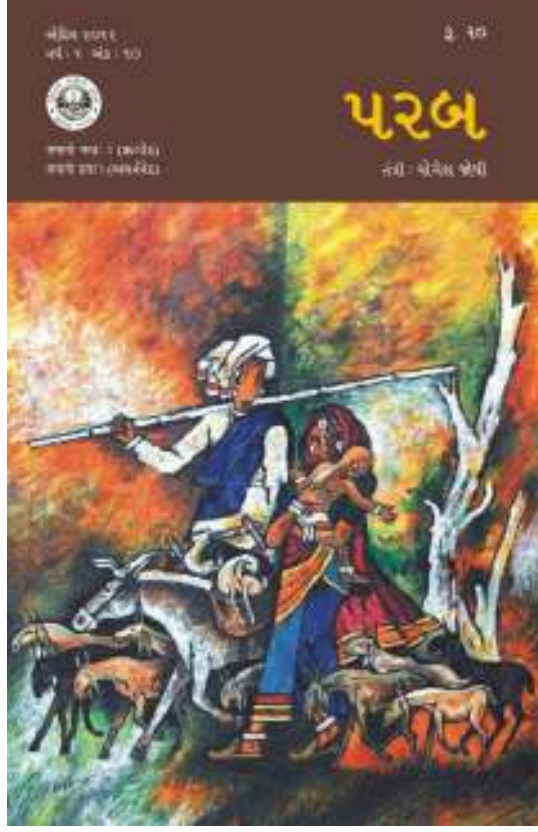

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ .०० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाछण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org
www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

અનુવાદો અને અનુવાદોની સમીક્ષા વિષે શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ

કવિતા ત્રણ ગઝલ શ્રી રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન', સવાર શ્રી રવીન્દ્ર પારેખ, હાઈકુ શ્રી કાસમ જખી, હાઈકુ શ્રી ધનસુખલાલ પારેખ, હોસ્પિટલમાં મુકામ શ્રી પ્રદીપ ખાંડવાળા

શતાબ્દીવંદના પન્નાલાલ પટેલ : વ્યક્તિવિશેષ શ્રી દષ્ટિ પટેલ

પ્રાસંગિક એક વિશિષ્ટ સર્જક : મોહન પરમાર શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન સૂઝભરી અભ્યાસનિષ્ઠાનો પરિપક્વ પરિપાક શ્રી ગુણવંત વ્યાસ

પરિષદ-પાથેય સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ

સાહિત્યવૃત્ત સંકલન : ભરત સાધુ

આવરણ મસૂદ ડૉક્ટર

અ નુ ક મ

અનુવાદો અને અનુવાદોની સમીક્ષા વિષે ૨૦૧૧ ભોળાભાઈ પટેલ 4

કવિતા	ત્રણ ગઝલ ૨૦૧૧ રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' 5, સવાર ૨૦૧૧ રવીન્દ્ર પારેખ 6, હાઈકુ ૨૦૧૧ કાસમ જબ્મી 7, હાઈકુ ૨૦૧૧ ધનસુખલાલ પારેખ 7, મીઠી નદી આપી હતી ૨૦૧૧ ખલીલ ધનતેજવી 8, એક વીંટી ૨૦૧૧ રામચન્દ્ર પટેલ 8, મિત્રોપનિષદ ૨૦૧૧ મનોહર ત્રિવેદી 9, હોસ્પિટલમાં મુકામ ૨૦૧૧ પ્રદીપ ખાંડવાળા 11, જગજીતસિંહને... ૨૦૧૧ ડૉ. સિલાસ પટેલિયા 14, નર્મદામાં નૌકાવિહાર ૨૦૧૧ દેવેન્દ્ર દવે 14, ગુંજ ન ક્યાંય સમાતી ૨૦૧૧ ઊજમશી પરમાર 15, અડવાનું ઉદારીકરણ ૨૦૧૧ હરિકૃષ્ણ પાઠક 15
વાર્તા	કુંતી-કર્ણ ૨૦૧૧ ઈલા આરબ મહેતા 16
ભારતીય સાહિત્ય (શ્રદ્ધાંજલિ)	જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કારવિજેતા શાયર ગઝલકાર શહરયાર ૨૦૧૧ નવનીત જાની 27
વિદેશી સાહિત્ય	પર્વતોની કૂચ ૨૦૧૧ પ્રદીપ ખાંડવાળા 32
આસ્વાદ	કોરાધાકોર અવકાશમાં મૌલિક ઉઘાડ ૨૦૧૧ રાધેશ્યામ શર્મા
શતાબ્દીવંદના	પન્નાલાલ પટેલ : વ્યક્તિવિશેષ ૨૦૧૧ દંષ્ટિ પટેલ 37
અભ્યાસ	શબ્દની પ્રૌઢિનું સર્જનાત્મક પરિમાણ : હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટની કવિતા ૨૦૧૧ ઉષા ઉપાધ્યાય 42, અમેરિકાવાસી ગુજરાતી સર્જકોનું સાહિત્ય : અભ્યાસ અને મૂલ્યાંકન ૨૦૧૧ મણિલાલ હ. પટેલ
પ્રાસંગિક	એક વિશિષ્ટ સર્જક : મોહન પરમાર ૨૦૧૧ રાજેન્દ્ર પટેલ 53
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	સૂઝભરી અભ્યાસનિષ્ઠાનો પરિપક્વ પરિપાક ૨૦૧૧ ગુણવંત વ્યાસ 56
સંસ્મરણ	ચિબુકલી ૨૦૧૧ અશોક દામાણી 60
પરિષદ-પાથેય	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 63, અંદાજપત્ર 74, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો ૨૦૧૧ પ્રફુલ્લ રાવલ 78
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ભરત સાધુ 82
પત્રસેતુ	વિજય પંડ્યા 85
આ અંકના લેખકો	86
આવરણ	મસૂદ ડોક્ટર

અનુવાદો અને અનુવાદોની સમીક્ષા વિષે

ભારતીય જ્ઞાનપીઠે રઘુવીર ચૌધરીને અને મને ૧૯૬૮ની ઉમાશંકર જોશીની જ્ઞાનપીઠ પુરસ્કાર વિજેતા કૃતિ 'નિશીથ' અને તે સાથે એમની 'પ્રાચીના'ના હિન્દી અનુવાદનું કામ સોંપ્યું હતું. અમે બન્ને હિન્દીના અધ્યાપકો હતા અને ગુજરાતી અમારી ભાષા હતી.

અમારે એવી ભાષામાં અનુવાદ કરવાનો હતો, જે અમારી 'શીખેલી' હતી, અને તે પણ કવિતાનો. ગુજરાતીમાં જે પ્રમાણમાં ગાંધીયુગીન કવિતામાં સંસ્કૃતવૃત્તોનો પ્રયોગ થતો હતો, સોનેટ જેવાં કાવ્યસ્વરૂપો વપરાશમાં હતાં, હિન્દી કવિતામાં એનો લગભગ અભાવ હતો. એટલે સંસ્કૃતવૃત્તોમાં લખાયેલી કવિતાને અમે હિન્દી મુક્તછંદમાં ઉતારવાનું વિચાર્યું, એવી રીતે સોનેટ જેવાં કાવ્યરૂપોને અનુવાદમાં બાંધી ન રાખવાં એવી સ્વયં કવિની સલાહથી સ્વીકારી લીધું હતું.

જ્ઞાનપીઠના સંચય માટે 'નિશીથ' સિવાયની અન્ય ઉત્તમ કવિતાઓનો પણ આ અનુવાદ પ્રકલ્પમાં સમાવેશ હતો. પ્રત્યેક અનુવાદ રઘુવીર ચૌધરી અને હું – ઉમાશંકર આગળ વાંચતા. અમારે માટે અનુવાદનું આ પ્રશિક્ષણ પણ હતું. એ રીતે 'પ્રાચીના'ના મિશ્રોપજાતિ અને અન્ય સંસ્કૃત છંદો વિષે પણ મુક્ત છંદના માર્ગે જવાનું યોગ્ય લાગ્યું. આ બન્ને અનુવાદગ્રંથો દ્વિભાષી – મૂળ ગુજરાતી દેવનાગરી લિપિમાં અને સામે હિન્દી અનુવાદ, 'નિશીથ એવં અન્ય કવિતાઓ'ની તો ઘણી આવૃત્તિઓ થઈ છે, પણ આજે મને લાગે છે (રઘુવીર ચૌધરીને નથી લાગતું) કે એ અનુવાદ કોઈ 'હિન્દી' કવિ સાથે બેસીને પણ કર્યા હોત !

અમારા અનુવાદ સારા છે કે નથી, એ વિષે હિન્દીભાષી વિવેચકોનો, એક અવલોકનકારને બાદ રાખી, અભિપ્રાય મળ્યો નથી !

આપણે ત્યાં કે અન્ય ભાષાઓમાં બીજી ભાષાઓમાંથી અનુવાદો થતા આવ્યા છે, પણ અનુવાદની સમીક્ષાની રીતિ જોવા ઓછી જ મળે છે. અનુદિત ગદ્યકૃતિઓ – નવલકથા, વાર્તા, નાટક આદિની સમીક્ષા કે અવલોકનમાં મુખ્યત્વે તે કૃતિની સમીક્ષા હોય છે અને અંતે જતાં એકાદ પરિચ્છેદમાં અનુવાદક પર કૃપા કરવાની હોય એમ 'અનુવાદ સુવાચ્ય છે', 'અનુવાદ મૂળ કૃતિને વફાદાર છે' કે 'અનુવાદ સફાઈબંધ નથી' એવા અર્થનાં વાક્યો લખી દેવામાં આવે છે. કવિતાના અનુવાદોની ચર્ચા મૂળ પાઠ સાથે સરખાવીને થાય છે ખરી, તેમાં જો સમીક્ષકનો મૂળ ભાષા અમે લક્ષ્યભાષા પર અધિકાર હોય – તો સમીક્ષા સારી રીતે થાય છે.

ઉમાશંકરે પોલિશ કવિતા અંગ્રેજીમાં અનૂદિત સોનેટોનો ‘ગુલે પોલાંડ’ નામથી અનુવાદ કર્યો હતો, જેની એટલી તળગામી સમીક્ષા નગીનદાસ પારેખે ઉમાશંકરે જે અંગ્રેજી પાઠ પરથી અનુવાદ કરેલો, અને ઉપરાંત બીજા અનુવાદને લક્ષ્યમાં રાખી દીર્ઘ સમીક્ષા લખી અને અનુવાદની ઘણી બધી ખામીઓ સોદાહરણ બતાવી, ઉમાશંકરે કદાચ એટલે ‘ગુલે પોલાંડ’ની વર્ષો થયાં પછી પણ બીજી આવૃત્તિ નહિ કરેલી. પણ એ ઉમાશંકર જ્યારે કાલિદાસ કે ભવભૂતિને અનૂદિત કરે છે, ત્યારે એ અનુવાદોને કેટકેટલી વાર મઠારે છે, તેમાં એમના અનુવાદના ઝીણવટથી સમીક્ષા કરનાર વિવેચકોનો યોગ છે.

નગીનદાસે હંસા મહેતાએ કરેલા વાલ્મીકિ રામાયણના ‘કાંડો’ની પણ મૂળ સંસ્કૃત સાથે સરખાવી સમીક્ષા કરી અનુવાદની અપર્યાપ્તતા બતાવેલી અને એટલે સુધી લખ્યું હતું કે હંસાબહેનને ‘અનુષ્ટુપ’ પણ બરાબર આવડતો નથી. જ્યંતી દલાલે કરેલા ડિકન્સન ‘ગ્રેટ એક્સ્પેક્ટેશન્સ’નો અને ‘આશા બહુ લાંબી’ નામના અનુવાદની મોહનભાઈ પટેલે એટલી લાંબી સમીક્ષા કરી, જેમાં અનુવાદની ત્રુટિઓ બતાવવામાં આવેલી, તે આખો લેખ પછી ‘ગ્રંથ’માં નહિ છપાયેલો !

આપણે કુશળ અનુવાદકોના સૈન્યની જરૂર છે, એ સાથે પ્રહરીદાર જેવા અનુવાદ સમીક્ષકોની પણ જરૂર છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે અનુવાદ કેન્દ્ર સ્થાપ્યું છે, અનુવાદમાં રસ ધરાવતા મિત્રો તે નિમિત્તે મળે છે. ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરે અનુવાદનો પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ શરૂ કર્યો છે. દરેક યુનિવર્સિટીમાં અનુવાદના પ્રશિક્ષણના કાર્યક્રમો હોય તો સારું. હવે તો યંત્ર અનુવાદોનો યુગ આવી ગયો છે, તેમ છતાં ‘માણસ’ને હાથે થયેલા અનુવાદોની જરૂર રહેવાની જ.

૨૪-૩-૨૦૧૨

ભોળાભાઈ પટેલ

કવિતા

ત્રણ ગઝલ | રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન'

૧. મન...

દબડાવીને રડતું જી,
પડતું ને આખડતું જી.
ક્યાંય કશું એને ના જડતું,
એય કશે ના જડતું જી.
ટોચ-તળેટી ધારી લેતું,
અમથું ચડતું પડતું જી.
જંપી જઈએ જરાક ત્યાં તો,
ચડભડતું બડભડતું જી.
ક્યાંક ફૂટતું ફૂંપળ જેવું,
ક્યાંક મૂળ થઈ સડતું જી.
સીધીસીધું બધું ચાલતું,
ત્યાં જ વચોવચ નડતું જી.
મન તો મિસ્કીન અજબ માછલું,
તરતું ને તરફડતું જી.

૨. ....દેખાય છે એવું નથી

જે કંઈ સીધું સરળ દેખાય છે એવું નથી,
જેટલું-જેવું જગત સમજાય છે એવું નથી.
આવરણ છે રંગ-ખૂંબુના મઝાના-મખમલી,
આ બધું સુંદર-સરસ સ્પર્શાય છે, એવું નથી.
કેટલાં તોફાન છાતીમાં સહન કરવાં પડે,
પ્રેમમાં સ્હેલાઈથી બોલાય છે એવું નથી.
સ્હેજ જો ઝીણી નજર કરશે ડઘાઈ જઈશ તું,
કામ ઝટપટ આપમેળે થાય છે એવું નથી.
ના નથી પંપાળતો, એ આપતો ચીમકી સતત,
પિંજરે પંખી ખુશીથી ગાય છે એવું નથી.
કેંક મનમાં છે ગણતરી, લાભ-લાલચની રમત,
સૌ પરસ્પર જોઈને હરખાય છે એવું નથી.
મ્હેલમાં - ઐશ્વર્યમાં, સુખ-સાહ્યબીમાં જે રહે,
એ બધાંથી બહુ સરસ જિવાય છે એવું નથી.

૩. ઝળહળ લખું છું

કલમ છે ચાસની... હરપળ લખું છું,
અદીઠી કોઈને કાગળ લખું છું.
વહું છું અસ્ખલિત ખળખળ લખું છું,
નયો આનંદ છે નિર્મળ લખું છું.
ગઝલમય લાગતું જે કેં નિરખતો,
બધે છે એ જ લય - ઝળહળ લખું છું.
ખરેખર શૈ ગયો ખડિયો સમંદર,
ઝબોળું છું મને, પુષ્કળ લખું છું.
ઘણા પંડિત નિરંતર અર્થ શોધે,
રહું છું મોજમાં કેવળ લખું છું.
નજર છે દૂર પેલે પાર મિસ્કીન,
સતત હું દોડતો પાછળ લખું છું.

સવાર | રવીન્દ્ર પારેખ

સવાર કાલે હતી તે જ છે
એમ જ સૂર્ય ઊગ્યો છે
સામે કાંઠેથી.
તળાવ કાલે હતું
તેમ જ ચૂપ છે
સુરખાબ પણ
કાલનું જ પાણી તોડે છે
ગાડાના ઘૂંઘરા
કાલે રણકયા તે જ!
કાલે તું આવી પણ નહીં
ને ગઈ પણ નહીં
સવાર કાલે હતી તે જ -
વચ્ચે જરા બપોર આવી.
અને તડકો ચાવતી નીકળી ગઈ
સાંજે આ કાંઠે ઠોકર ખાધી
રાત પણ રેતીની જેમ સરકતી ગઈ
પણ, સવાર તો હતી ત્યાં જ રહી
કાલમાં જ !
કેટલુંક ગમતું ન બદલાય તે માટે
આપણે કેટલું મથીએ છીએ, નહીં ?
પણ એ સવાર છે,
સવારનું ચિત્ર નથી કે...

હાઈકુ | કાસમ જખી

ભારે ભરતી :
બંધાયેલી નાવડી
ઊછળે... છળે.

હાઈકુ | ધનસુખલાલ પારેખ

પાંચીકા જોતાં
વૃદ્ધ માની આંખોમાં
તરે શૈશવ.

હોસ્પિટલમાં મુકામ | પ્રદીપ ખાંડવાળા

૧

પલંગ પર પડ્યો છું
પાટ જેવો.
ભીંસતી દીવાલો વચ્ચે
કોઈ ધર્મ મંત્ર બોધ
સૂઝતો નથી.
એકાન્તમાં શ્વાસ
દેહ પર
ફૂંફાડા મારી રહ્યો છે...
કાબાથી ઘવાયેલો અર્જુન
શું ગીતાનો બોધ
સંભારતો હશે ?

૨

દવાથી પીડા સ્વિચ ઓફ થઈ ગઈ છે.
કાન સરવા થઈ ગયા છે.
કશોકથી ઉધરસનો ઉછાળ
ક્યાંકથી કણસાટ
કોઈ બીજી દિશામાંથી ઊંડકારો
દૂરથી આછીપાતળી ચીસ
મને ખળભળાવી નાખે છે.
અને પછી તો પીડનોનું કંદન
ઘટ ઘટમાંથી ઊભરાઈ
ચારે કોરથી મને ઘેરી વળે છે.
આ વ્યથાઓનાં ધાડાંઓને કેમ કરીને ખાળવાં ?
મારી સજીવતાના પડકારોને
કેમ કરીને ટાળવા ?
મન નથી ટકી શકતું.
ડરીને પીછેહઠ કરે છે.
પણ હા, હૃદય હજી સલામત છે
એનો ધબકાર સ્થિર છે.
સંવેદનની સ્મૃતિઓના જોર વડે

એ ધબકારને
બુલંદ કરી નાખું છું.
એમાં સઘળી આરતોને
સમાવી દઉં છું.
મારો આશરો હું જ બનું છું.

૩

સ્ટ્રેચરની ગાડી પર સુવાડી
કર્મચારીઓ મને
શસ્ત્રક્રિયાના ક્ષેત્રમાં લઈ જઈ રહ્યા છે.
શૂન્યાવકાશ અને અંધકાર
આંખોમાં આવનજાવન કરી રહ્યા છે.
આસપાસની ભીંતો
કશુંક કુત્સિત ગણગણી
ચાલતી પકડે છે.
પસાર થતાં મુખોને
પવનની જેમ
ત્વરાથી અડકી લઉં છું.
રખેને મારા જ અંધકારમાં
પાછળથી ખોવાઈ જાય.
મારા વગર આ મોઢાં
રડશે હસશે કે નાક મચકોડશે ?
અને જીવી જઈશ તો ?
કોઈના ખોબામાં કશું ભરી શકીશ ?

૪

કેવું તોતિંગ
સંગ્રામનું આ સ્થળ !
કેવું ભરચક !
હજારો પળો
જીવાદોરીની કાપકૂપ જોવા
એકઠી થઈ છે.
અસ્ત્રોનો શો ચળકાટ !
ચાકુ ચીપિયા સોયો મશીનો
બાટલીઓ ડ્રિપ માટેની નળીઓ...

મારા મનમાં
યાદોના દાયકાઓ ઝબકી જાય છે.
જોકે કોઈ યાદને ફેમની જેમ
મનમાં ટાંગી નથી શકતો.
સહેજ ટપલી મારી
બધી ગાયબ થઈ જાય છે.

ઈજેક્શનધારી ડોક્ટરને
પૂછું છું :
“દાકતર સાહેબ
આ અંતિમ પળે એટલું તો કહો
કે મારા ચાંસીસ...”
પણ ત્યાં તો ઈજેક્શનનો ડંખ
અને પછી ચિત્ત
સાપ જેમ સરકી જાય છે.

પ
આંખો ખોલી
ખંડ તો ખાલી !
આસપાસ બે આંખો
ઊડાઊડા હતી.
દૃષ્ટિ મળી.
એક થઈ.
પાંપણો વચ્ચે
નૂતન સર્જન
પાંગરી રહ્યું !

બે વર્ષે પિતા અને બાર વર્ષે માતા ગુમાવનાર, સદાય પોતાને “એકલો” અનુભવતો બાળક જીવનની કેવી કેવી વિટંબણાઓમાંથી પસાર થઈ જાતને ઘડે છે, એક સામાન્ય શ્રમજીવીમાંથી ‘શબ્દજીવી’ બને છે, અ-શિક્ષિતોની દુનિયામાં રહી આપ-દીક્ષિત બને છે અને શારીરિક યાતનાઓ સહેતાં રહી શ્રી અરવિન્દ અને શ્રી માતાજીની યોગસાધનાને સહારે જિંદગીરૂપી સંજીવની પ્રાપ્ત કરે છે એમાંથી તાદેશ થાય છે આકૃતિ એક વ્યક્તિવિશેષની – પન્નાલાલ પટેલની.

પન્નાલાલ પટેલને જ્ઞાનપીઠ દ્વારા સન્માનિત ન કરાયા હોત તોપણ એમની અગાધ લોકપ્રિયતા એમની ઉત્તમ અને રસાળ કૃતિઓના સતત વાચન દ્વારા ટકી રહેત અને એમને ભૂલવા ન દેત. વિવેચકોએ નહીં એટલા વાચકોએ વખાણેલા આ લેખકે ૧૧૦ જેટલી કૃતિઓના મબલખ સર્જનફાલ દ્વારા આપણી ભાષાને સમૃદ્ધ કરી છે.

સાતેક વર્ષે વિધવા માનો ખોળો છોડી, સાવ અજાણ્યા બાવજી જયશંકરાચાર્યની આંગળી પકડી પન્નાલાલ અક્ષરજ્ઞાન પામવા સંચરે છે. આઠ ધોરણ સુધી ભણી શક્યા પછી જીવનની શાળામાં ઘડાવાનું બન્યું. ઈડરની શાળામાં સહપાઠી ઉમાશંકરને દોરી જતા પન્નાલાલને કવિ ઉમાશંકર જોશી સરસ્વતી મંદિર ભણી – સાહિત્યસર્જન કરવા પ્રેરે છે, સુન્દરમ્ને ભળાવે છે. જેટલું કવિત્વ હતું તે ઉલેચી કવિતા તો રચવા માંડી પણ સુન્દરમ્ ન રીઝ્યા. તો બીજી બાજુ પન્નાલાલ પણ નાસીપાસ ન થયા. કવિતા નહીં તો વાર્તા લખું ? અને પહેલી જ વાર્તા – ‘શેઠની શારદા’ વાંચીને સુન્દરમ્ ડોલ્યા. આ વાર્તા છાપીને મેઘાણીએ પણ ‘ધરતીનું ધાવણ ને કુંવારી કલમ’નાં વિશેષણોથી નવાજ્યા. સદા ધરતી પર પગ ટેકવનારા પન્નાલાલ માટે આ લેખન એ તબક્કે તો ‘ગાજરની પિપૂડી’ સમાન હતું, પણ પછી તો એ રણશિંગાનો નાદ ગુજરાતી સાહિત્યસૃષ્ટિમાં ગાજી રહ્યો.

કુટુંબીજનોની ઉપેક્ષા, ભણેલા હોઈ ખેતી કરવાની ફાવટ ન આવવી, કારકુનીથી માંડી દારૂના ગોદામની મેનેજરી કરવી, સાગવાડામાં રંગીન જિંદગીની મજા લૂંટવી, સગાં-સંબંધી અને ગામના લોકોથી થયેલા ખાટા અનુભવો, અમદાવાદમાં ટકી રહેવા કરવી પડેલી ઘરનોકર સાથે ઓઈલમેનની સોળ કલાકની નોકરી જેવા અનેકવિધ અનુભવોની સંચિત મૂડીનો વિનિયોગ લેખનમાં કરતા રહેલા પન્નાલાલ જીવનથી કદી હાર્યા નહીં. જીવનપરીક્ષામાં કદી નાપાસ ન થયા. શંકરદાદાનું સ્મરણ ધીરજ બંધાવતું અને હેચે-હોઠે રમતાં ગીતો સ્ફૂર્તિ વધારતા અને એમ પન્નાલાલ જીવન નામે અજબ ચીજને

પામવાનો લહાવો લેતા ગયા. સંગીત અને પ્રેમની અનુભૂતિએ પન્નાલાલને કલાકાર બનાવ્યા.

સતત ઉદ્યમી અને સ્વાવલંબી રહેલા પન્નાલાલે કિશોર અવસ્થાથી જ સ્વ-નિર્ભર રહેવાનું વલણ કેળવ્યું હતું. ડુંગરપુર, સાગવાડા, અમદાવાદ અને મુંબઈમાં કામ અર્થે રહેતા પન્નાલાલ દિલથી તો સદાય એક નમ્ર માંડલીજન બની રહેલા. જોકે, ખોબા જેવડા નાનકડા માંડલીના આ વતનીનું સ્વમાન તો ધરતીપુત્ર ખેડુનું જ. ક્ષયની સારવાર દરમિયાન પોતાના પ્રિય લેખક માટે ગુજરાતીઓને આર્થિક સહાયની હાકલ કરવાની વડીલમિત્રએ કરેલી વાત પન્નાલાલે નમ્ર ભાવે સ્વીકારી ન હતી. જીવતાં રહીશું તો બધું થઈ પડશે એવી શ્રદ્ધા વ્યક્ત કરી.

બાળવયથી જ આપબળે આગળ વધતા રહેલા પન્નાલાલને વ્યક્તિવિશેષ બનાવતી એક અન્ય નોંધપાત્ર બાબત છે – અન્યની નબળાઈને માફ કરી માણસમાત્ર માટે આશાવાદી બની રહેવું. જે બાવજીએ માવડિયા પન્નાલાલને આંગળીએ વળગાડી, બચ્યા કહી વાત્સલ્ય વર્ષાવ્યું, મૌલવી પાસે ઉર્દૂ શિખવાડ્યું અને ગાયન-વાદનમાં પલોટયા એણે તપ છોડી સંસારી બનવાનું નક્કી કરી, પન્નાલાલ પાસેથી ભણતર છોડાવી ગાઈ-વગાડી પૈસા કમાવવાનો પેંતરો રચ્યો ત્યારે વ્યથિત હૃદયે પન્નાલાલ બાવજીને છોડી ગામ જતા રહે છે. બાવજીની નબળાઈને કિશોર પન્નાલાલ ભૂલવા મથે છે અને સમય જતાં એમને યોગીશ્રી કહી ‘ભાંગ્યાના ભેરુ’ અર્પણ કરે છે. આમ જ, કુટુંબીઓ અને સંબંધીઓ પણ કમાતા ‘હોશિયાર’ પન્નાલાલનો લાભ ઉઠાવવાનું ચૂક્યા નહીં. જેને મદદ કરતા એમનાથી છેતરાવાનું બનતું ત્યારે પન્નાલાલનું દિલ બહુ ઘવાતું. પણ પછી ‘પોતે કદી છેતરાય નહિ’ એવા ભ્રમનું નિરસન થતું જાણી કિશોરવયથી પોતાને પ્રિય એવો શેર સ્મરતા :

“સુખર્ષુ હોતા હૈ ઈન્સાં આફ્તે સહને કે બાદ
રંગ લાતી હૈ હીના પથ્થર પે પીસને કે બાદ.”

ગામલોકોને કરવી પડતી વેઠનો વિરોધ કરતા પન્નાલાલને ડુંગરપુર રાજના સિપાઈઓએ નાળ જડેલા બૂટથી બેરહમીથી માર્યા. ગામ વચ્ચે પડી રહેલા પન્નાલાલના બચાવમાં કોઈ આગળ ન આવ્યું એ ઘટનાનો ઘાવ ઘણો ઊંડો પડ્યો અને વર્ષો પછી ટીબીની અસાધ્ય બીમારી લાગુ પડી એના મૂળમાં આ માર હોઈ શકે એવું ડોક્ટરોએ અનુમાન કર્યું. પણ વતનને વ્હાલું ગણતા પન્નાલાલ, ગામને એક લેખકની પ્રતિષ્ઠાનો લાભ મળે તો આગળ થતાં કદી અચકાતા નહિ. ભણેલા પન્નાલાલ પાસે ઘરઘાટી, શિક્ષક, રસોયો એમ અનેકવિધ કામગીરી કઢાવતા માલિક હોશિયાર નોકર જતો ન રહે એવા લોભમાં પોતાની ઉન્નતિ ઝંખતા નથી એમ જાણી જવા છતાં પન્નાલાલ એમના પ્રતિ કટુ બનતા નથી. લેખક તરીકે પોતાની અને પોતાનાં લખાણોની મર્યાદા અને મહત્તા

સારી પેઠે સમજતા પન્નાલાલ પ્રકાશકોની વેપારીવૃત્તિને વશ ન થઈ પોતે જાતે પ્રકાશક-વિક્રેતા બનવાની હિંમત કરે છે અને સફળ પણ થાય છે. વ્યવહારિક દક્ષતાનો ઉત્તમ પરિચય પન્નાલાલે પ્રકાશન-સંસ્થા સ્થાપીને કરાવ્યો. પ્રત્યક્ષ અનુભવ હોવા છતાં એમની બુદ્ધિએ અને સહજ પ્રેરણાએ તેમને વ્યવહારપૂરતી સારી દક્ષતા મેળવી આપી હતી.

‘મળેલા જીવ’ લખ્યા બાદ, ૧૯૪૨ની આસપાસની વાત કરતાં પન્નાલાલે લખ્યું છે, ‘આ સમયમાં અંગ્રેજ સરકારની માફક રજવાડાં પણ હડકાયાં થયાં હતાં. ગામડાં ઉપર વરસી રહેલો ત્રાસ જોઈને મારો જીવ ઊકળી ઊઠેલો. ‘રેખા-ગતિ’ માટે વાર્તા મોકલવાને બદલે મેં જ્યંતિ દલાલને લખ્યું કે હું તો હવે લખવાનું પડતું રાખીને રાજકારણમાં પડવા માંગું છું. દલાલે મને વળતી ટપાલે લખ્યું, ‘જોજો, આવી મૂર્ખામી કરતા. રાજકારણ ખેડનારા ને સત્તા સામે લડનારા તો ઘણા છે ને ઘણા બીજા નીકળી આવશે. પણ તમારા જેવા સર્જકો ક્યાંથી પાકવાના છે ?’

કંઈક આવી જ રીતે મુંબઈની ચકચકિત, અમીરી સૃષ્ટિના પ્રણય આલેખવા લોભાયેલી વૃત્તિને મેઘાણીએ ‘તું જે પાણીનું માછલું છે તેમાં જ રહેજે’ કહીને વારી હતી.

પન્નાલાલ આદર્શવાદી વ્યક્તિઓની માફક સમાજસેવા કે રાષ્ટ્રીય આંદોલનોમાં ગયા નહિ. પોતે કોઈ આદર્શને અપનાવીને ચાલ્યા નથી એવું કહેનાર પન્નાલાલનું જીવન જ એક મોટો લશ્કરી મોરચો બની ગયું હતું. ગાંધીજીથી પ્રભાવિત પન્નાલાલ સપાટી પરના સુધારામાં માનતા ન હતા કે ન તો એમનાં લખાણો દ્વારા સુધારા માટે ઝંડો ફરકાવતા. આઝાદીના આંદોલન વખતે ગળે રોટલો વળગેલો હતો માટે ચાહવા છતાં કશું ન કરી શકતા. પણ, વિશ્વયુદ્ધ અને આઝાદીના આંદોલનના ગાળામાં અછત અને મોંઘવારી વચ્ચે પિસાતા ગરીબ અને મધ્યમવર્ગની સાથે, છેવાડાના માણસની વ્યથા અને મૂંઝવણ પન્નાલાલની વાર્તાઓમાં પ્રગટતી રહી. રજવાડાંની જોહુકમી અને ખેડૂતનાં ‘પરથમીના પોઠી’ બની રહેવાની તાકાતને પણ પન્નાલાલ નવલકથાઓમાં વાચા આપતા રહ્યા. આત્માની જાગૃતિ અને સભાનતા વધે, તપ વધે તો માનવીની ઉત્ક્રાંતિ શક્ય બને એવી એમની સમજ હતી. ‘આકાશવાણી’ પર પ્રસારિત મુલાકાતમાં પન્નાલાલે કહેલું : “મારા સર્જનનો મુખ્ય સ્ત્રોત જીવન જ છે. બચપણથી માંડીને આજ ઘડી સુધી માનસિક રીતે કે શારીરિક રીતે જીવનમાં હું પિસાતો જ આવ્યો છું. બીજા બાજુ મહેંદીની જેમ જીવનનો રંગ પણ હું ધરતો જાઉં છું.”

આદર્શો અને નીતિવાદ વગેરે સામાજિક મૂલ્યો કરતાં જીવનની વાસ્તવિકતાને વધુ અનુસરતા પન્નાલાલના લેખનમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓનું ચિત્રણ વધારે સુરેખ અને નિરનિરાળું હોવાના જવાબમાં પન્નાલાલ નારી તરફનું પોતાનું સમભાવભર્યું વલણ આગળ ધરતા અને ઉમેરતા કે સમાજમાં સ્ત્રી માટેનાં કોઈ આગવાં મૂલ્યો, નિયમો કે સામાજિક મર્યાદાઓમાં પોતે માનતા નથી. યુગાનુયુગથી નારીને વિશેષ દષ્ટિથી જોતા-

આલેખતા આવેલા સમાજની વિશેષ દષ્ટિ ભલે સારી હોય પણ સાચી તો નથી જ, એમ કહેતા.

અધ્યાત્મ, સમર્પણ અને આત્માનો સાક્ષાત્કાર પન્નાલાલના જીવનમાં આઝાદીના વર્ષે પ્રવેશ્યાં. બાળપણમાં બાવજીએ બાળ પનાને કાઠી કરવા શંકરદાદાની અપાર કરુણાનો સઘિયારો બંધાવ્યો. કપરી સ્થિતિમાંથી ઊગરતાં પ્રભુકૃપાની પ્રતીતિ થતી. સમજણ આવી ત્યારથી સદાય એવું લાગતું કે ‘એકલા’ને સાથ ઈશ્વરનો જ છે. એ નહીં છોડે. હાથનું નેજવું કરી વિદાય આપતાં માની આંસુભરી આંખો સદાય નજર સમક્ષ તરવરી રહેતી. જીવન જ્યારે પરિશ્રમ અને ધીરજનો કસ કાઢી રહ્યું હતું ત્યારે પન્નાલાલ શંકરદાદાને સ્મરતા. પંચગનીના સેનેટોરિયમમાં સ્વજનોથી દૂર જીવન-મૃત્યુ વચ્ચે ઝોલાં ખાતાં મન-હૃદયને કાઠું કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહેલા પન્નાલાલને સુન્દરમ્ દ્વારા પોંડિચેરી આશ્રમનાં શ્રી માતાજીના આશીર્વાદરૂપી સંજીવની મળી. જીવલેણ બીમારીમાંથી બચ્યાનો અનુભવ પન્નાલાલને યોગ ભણી દોરી ગયો. સુન્દરમ્ના મતે યોગને કારણે પન્નાલાલનું ભાવતંત્ર સ્થૂળ હતું. તેમાંથી નીકળી સૂક્ષ્મ સમર્પિત અવસ્થાએ પહોંચ્યું. ભગવાનની પ્રતીતિ શ્રી માતાજીએ કરાવી એવું પન્નાલાલ કહેતા. જીવનનું પરમ રહસ્ય પ્રભુપ્રાપ્તિમાં અથવા તો શ્રી અરવિન્દના પૂર્ણયોગની પોતાનામાં ફળશ્રુતિમાં જણાતું.

પન્નાલાલ એ વાતે દુભાતા કે અધ્યાત્મદષ્ટિ વણી લેતી એમની કૃતિઓ તરફ વિદ્વાનો કે અભ્યાસી વિવેચકોએ દુર્લક્ષ સેવ્યું. પોતાની જીવનકથનીને ‘જિંદગી સંજીવની’ નામે સાત ભાગોમાં રજૂ કરી અને ‘રોગમાંથી યોગમાં’ પ્રવેશ્યા બાદ અટકાવી. કારણ આખું કે યોગમાં ગયા પછી જીવનદર્શન તેમજ વિચારો એ રીતે બદલાઈ ગયા છે કે સામાન્ય વાયકોને એ ચમત્કારી અથવા તો અંધશ્રદ્ધાપ્રેરક કે પછી વૈજ્ઞાનિક જગતને હાસ્યાસ્પદ લાગે એવો સંભવ છે.

યોગસાધનામાં રત પન્નાલાલનું શરીર યાતનાથી ભરેલું રહેતું પણ ‘સહી લેવું’ને સાધનાના અંગરૂપ ગણતા. ‘કાદવની કોઠીને ધોયા કરવી અને કાદવની બનેલી હોઈ કોઠી કાં તો આખી ધોવાઈને કોઠી જ મટી જાય તે પછી શું થશે’ એવો પ્રશ્ન યોગસાધના સંદર્ભે સુન્દરમ્ને પૂછેલો. શ્રી સુન્દરમ્ના મતે ‘પન્નાલાલ જે કોઠી ધોવાની વાત કરે છે તે છે પોતાની પ્રકૃતિનું સંમાર્જન, પરિવર્તન, રૂપાન્તરની પ્રક્રિયા.’ એક વ્યક્તિ તરીકે પન્નાલાલ સતત ઊર્ધ્વગતિ ભણી પ્રયાણ કરવાની યોગ્યતા કેળવવાની મથામણ કરતા રહ્યા, સમર્પણવાદી સાધક બનવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા.

રોગમાંથી યોગમાં ગયા પછીનાં વર્ષોમાં પન્નાલાલે મહાભારત અને રામાયણ જેવા ગ્રંથો તથા પુરાણોને પોતાની રસપ્રદ શૈલીમાં આલેખ્યા. પુરાણોને પૃથ્વીનો ઇતિહાસ ગણતા પન્નાલાલે ‘શિવ-પાર્વતી’ નામે છ ભાગમાં વહેંચાયેલી મહાકથાને અસલમાં તો “પૃથ્વીની ઉત્ક્રાંતિકથા જ છે” એમ વર્ણવી, ઉમેર્યું કે શ્રી માતાજી અને શ્રી અરવિન્દ એ જ શિવા અને શિવ છે જે આ જગતને સનાતની સૃષ્ટિ પ્રતિ દોરી લાવ્યા છે. શ્રી

સુન્દરમ્ને તો પન્નાલાલ પોતે જ એક પૌરાણિક પાત્ર જેવા લાગતા. ‘જિંદગી સંજ્વની’ નામે સાત ભાગની આત્મકથામાં પન્નાલાલ પુરાણના એક પાત્ર જેવા કોઈને જણાય તો નવાઈ નહિ. પૌરાણિક કથાનકોમાં પન્નાલાલે શૈલીને – ભાષાને ભારપૂર્વક સાક્ષરત્વના ઢાળમાં ઢાળવા ઘણો સહૃદય અને સફળ પુરુષાર્થ કર્યો છે એમ શ્રી સુન્દરમે જણાવ્યું.

પન્નાલાલ પટેલને એક કર્મઠ સાહિત્યકાર ગણાવી શકાય. નવલકથાઓ, નવલિકાઓ, નાટકો, બાળકથાઓ વગેરે મળી સોથી વધુ કૃતિઓ સર્જનાર લેખક કલમ થકી જીવનનિર્વાહ કરતા રહ્યા છતાં “બાંધણોડ કદી નથી કરી” કહી સરસ્વતીને સમર્પિત રહ્યા. કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી સાથે શેક્સપિયર અને ચેખોવ વાંચ્યા હતા, તુર્ગનેવની ‘ટોરેન્ટ્સ ઓફ સ્પ્રિંગ’ (વસંતના ધોધવા)નો અનુવાદ પોતે જાતે વાંચી ગયા હતા. રા. વિ. પાઠક જેવા વિદ્વાન વિવેચકની દોરવણી પામી જાતને કેળવતા રહ્યા. જેટલું ભણ્યા હતા, સમજશક્તિને પૂર્ણવિકસિત કરવા પર્યાપ્ત બની રહ્યું.

પન્નાલાલ પટેલની સર્જનાત્મકતાને ચમત્કાર ગણી ઓછી ન અંકાય. સર્જકતા રહસ્યમય હોય છે એ વાત સાચી, સાથે જ કશુંક ઈશ્વરદત્ત હોય છે જેની સ્ફુરણા થાય છે એ પણ સાચું, તો માત્ર દુઃખો વેઠવાથી કે અનુભવસમૃદ્ધિ સંપાદિત કરવાથી મોટા સર્જક બની જવાય એવું માની લેવું ભૂલભરેલું છે એ પણ એટલું જ સાચું. પન્નાલાલ પટેલનું લેખક થવું એમાં પ્રકૃતિ, પરિવેશ અને કર્મઠતા સાથે કુદરતી બક્ષિસ વણાય છે. પન્નાલાલની કલમ અને જીવનના તાણાવાણા પરસ્પર ગૂંથાતા રહ્યા અને એક અનોખો જીવનપ્રવાહ સર્જાયો.

શ્રી રઘુવીર ચૌધરી કહે છે તેમ પન્નાલાલ એક એવા ગુજરાતી સર્જક છે જેમણે ઉન્નતભૂ વિવેચક અને સામાન્ય વાચક બેઉનું એકસાથે સમાધાન કર્યું. વાસ્તવ જગત, સર્જક કલ્પના અને પૌરાણિક સૃષ્ટિ ત્રણેય સાથે ઊંડો નાતો બાંધ્યો.

તો શ્રી સુન્દરમે પન્નાલાલમાં લેખક-સાધકનું સાયુજ્ય નિહાળ્યું, “કળાશક્તિ સારો આકાર ઊભો કરી શકે, પણ વસ્તુમાં પુરાતો પ્રાણ લેખકની અંતર્ગત અવસ્થા પ્રમાણે આવે. અંદરમાં જેટલું અંતસ્તત્ત્વ, દિવ્ય તત્ત્વ, પ્રભુનું સાંનિધ્ય, પ્રભુનો સ્પર્શ આવી વસેલાં હોય તેટલાં તેને, સિદ્ધ બનેલા કળાઘાટ દ્વારા પ્રગટ થાય. મૂળ વાત સહૃદયતાની છે. સાચા દિલથી જેટલું લખાય તેટલું આવકાર્ય છે.

આપણે જરૂર કહી શકીએ કે પન્નાલાલમાં આવી સહૃદયતા હતી. આપણે સૌ વાચકોએ અને સમભાવી અભ્યાસીઓએ આ સહૃદયતા અનુભવી છે, અને એટલે જ આપણા સૌ માટે પન્નાલાલ વ્યક્તિવિશેષ તરીકેના સન્માનના અધિકારી બની રહ્યા છે.

પન્નાલાલ પટેલ : વ્યક્તિ અને વાર્તાકાર : વિશેના પરિસંવાદમાં
‘ગ્રામભારતી’ (અમરાપુર) ખાતે ૨-૩-૨૦૧૨ના રોજ આપેલું વક્તવ્ય

દલિત-લલિત સાહિત્યની રૂઢ સમજની સીમાઓ ઓળંગતી સર્જકતા એટલે મોહન પરમારનું કથા-સાહિત્ય. સાહિત્ય અકાદમીએ એમના વાર્તાસંગ્રહ ‘અંચળો’ને ૨૦૧૧નો એવોર્ડ આપ્યો છે એ ‘અંચળો’ વાર્તાસંગ્રહની એક વાર્તા ‘વરસાદ’નો અંતભાગ આમ છે...

શહેરમાં જઈ વાર્તાનાયક મોટો સરકારી અધિકારી બન્યો. તે વટ પાડવાના ઇરાદાથી ગામ આવે છે, પણ ગામમાં કોઈ એની એ પ્રકારે નોંધ લેતું નથી. એટલે એનો અહંકાર ફૂંફાડા મારે છે. એ ભોંઠો પડી જાય છે. વરસાદની બરોબર હેલી ચડી છે. એ ધૂંવાંપૂંવાં થઈ ગામની ભાગોળે પહોંચે છે. પછીનું જે રૂપાંતર થાય છે એ વાર્તાકારની ખૂબી છે. તેઓ લખે છે...

“તળાવની આજુબાજુનાં નાનાં નાનાં ખાબોચિયાંઓમાં વર્ષો પહેલાં નહાયો હતો તે યાદ આવ્યું. દોડ્યો. પાછો વળ્યો. મનમાં ઉકળાટ વધતો જતો હતો.... ભાભીને કહીને ગાડી હંકારી મૂકું શહેર તરફ... ત્યાં આનંદના હેલારા સંભળાયા. જોયું તો છોકરાં, કેટલાંક ચઢી પહેરેલાં, કેટલાંક ચઢી-શર્ટવાળાં, તો કેટલાંક નાગાંપૂગાં, બધાં પાણીમાં છબછબિયાં કરતાં હતાં... મારી સામે એવું ખિલખિલાટ હસ્યાં કે હું તરબોળ, સાવ હળવોફૂલ. પગ થનગન થનગન... ને મન તો નૃત્ય કરવા લાગ્યું. હું ખાબોચિયાના કિનારે ઊભો ઊભો હસ્યા કરું. પુલકિત, ખીલેલાં ફૂલ જેવો. મેં બધાં બાળકોને મન ભરીને જોયાં. ને જાણે હું જ મારા પર પાણી છાંટીને આનંદ લૂંટી રહ્યો હતો. હું બધું ભૂલી બેઠો. કશું યાદ રહ્યું નહીં. ને હું પાણીમાં ભૂસકો મારી બેઠો. પાણીનું વહેણ મારા પરથી પસાર થયું ને હું ગાંડોતૂર... થોડી વારમાં તો છોકરાં મારી સાથે રમતે ચડ્યાં... આખેઆખો ભીંજાયો હતો... હું ચત્તો પડીને જલધારા મારા દેહ પર ઝીલવા લાગ્યો... ઘડીભર આંખો ઉઘાડવાસ થઈ. આકાશ સામે મારાં નેત્રો એવી રીતે મંડાયાં કે વાદળોની વચ્ચે પ્રકાશકુંજ રચાયો. ચિત્ત, બુદ્ધિ, મન અને અહંકાર રમણે ચડ્યાં હતાં. મારી નાભિમાંથી કશુંક વછૂટ્યું... ને મારામાંથી અનેક ‘હું’ પ્રગટ થયાં. હું કેટલાં ‘હું’માં વહેંચાયેલો હતો તેનું મને તત્કાળ ભાન થયું. ‘હું’ની રેખાઓ બ્રહ્માંડમાં વિસ્તરવા લાગી. જાણે મારાં બધાં ‘હું’ને બાથમાં લીધાં... મારાં ‘હું’ વરસાદનાં ફોરાં વચ્ચે અટવાયેલાં હતાં. બધાં ચડસાચડસી કરી રહ્યાં હતાં. શ્વાસોશ્વાસની ગતિમાં મને ફરક વરતાયો. ‘હું’ મને ઝબ્બે કરવા મથી રહ્યાં હતાં. મારી નિજી ઓળખ ભૂંસાતી જતી હતી. મારું નામ ભૂંસાવા લાગ્યું હતું. મેં વરસાદનાં ફોરાં હથેળીઓમાં ઝીલ્યાં. આંખો મીંચી. પાછી ખોલી. જોયું તો આખું ગામ મારાથી રિસાઈ ગયું હતું. હું ટાઢોબોળ, સૂધબૂધ ખોઈ બેઠેલો. વિસ્તરીને

બેઠેલાં મારાં સઘળાં ‘હું’ પર મેં ફોરાંનો મારો ચલાવ્યો. બ્રહ્માંડમાં વિસ્તરેલાં ‘હું’ હારેલા યોદ્ધાની જેમ શરણાગતિએ આવ્યાં. મેં જોયું તો એક હું માત્ર એક જ ‘હું’ બ્રહ્માંડમાં વિસ્તર્યો. રંગ, રૂપ, ગંધ, સ્પર્શ કે શબ્દની માયાજાળથી પર, દૂધિયા દાંતવાળું બાળકમાત્ર. કરશન, રતિલાલ, માસ્તર, વેળીદા, લક્ષ્મી, મહેશ કે લખમણ – અરે ભાઈ-ભાભી સુધ્યાં મારા તરફ પીઠ કરીને ઊભેલાં મેં દીક્યાં. નાભિ ધડક ધડક. એમાંથી ધીમે ધીમે અવાજ ઊઠ્યો. અલ્યા ભૈ, હું તમારો કાંતિ, મારા પર શીદને રીસે ભરાયા છો ? હું પાણીમાં બેઠો થયો. ખળખળ વહેતા પાણીને હાથ વચાળે ઝીલ્યું. ઊભો થયો, પાણીમાં પગ પછાડ્યા. પછી દોડ્યો, ઝાંપા સોંસરવો ગામમાં પેઠો. ખળખળ વહેતા પાણીની નીંકમાં આળોટ્યો. ને હું કાંતિ, તભાનો કાંતિડો – પેલો લીમડો ખસેડવા ભેગા થયેલા ટોળા ભેળો ભળી ગયો.”

‘ભળી જવાની’ વાત આ લેખક, સ્વથી સૃષ્ટિ સુધીની એકરૂપતા પામી અને અહંને ઓગાળવાની પ્રક્રિયાને અનુભવી, વાત તો સમત્વની કરે છે. ત્યારે સર્જક-વિવેક અને સર્જક-ચિંતન બંને કળાત્મક રીતે અંકે થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ લેખક ઠોસ integrationની વાત કદાચ પ્રથમ વાર લઈને આવે છે. એમની ઓળખનું એક વર્તુળ સ્વ, બીજું વર્તુળ પોતાનો સમાજ અને ત્રીજું વર્તુળ એ સમગ્ર સૃષ્ટિ. આ ત્રણે વર્તુળની સીમાઓ ઓગાળી સ્વ, સમાજ અને સમષ્ટિમાં ‘ભળી જવાની’ વાત એક વિશિષ્ટ સર્જક જ કરી શકે. મોહન પરમાર આવા વિશિષ્ટ લેખક છે.

આ લેખક એક બાજુ સામાજિક વાસ્તવને પરંપરાની કલા-વિભાવનામાં રૂપાંતર કરે છે અને બીજી તરફ દલિત-દલિત સાહિત્યની રૂઢ વિભાવનાને અતિક્રમી જાય એવું સર્જન આપે છે. ઉપરની વાર્તાને આધારે કે ‘આંધુ’ જેવી ઘણી વાર્તાઓના સંદર્ભે કહેવાનું મન થાય છે કે આ સર્જક બીજા કરતા જુદા પડે છે. એ સાહિત્યની બધીય વ્યાખ્યાઓને અંકે તો કરે છે, પરંતુ સાથે-સાથે દલિત સાહિત્યકાર હોવાને નાતે એક નવો દષ્ટિકોણ પણ આકારિત કરે છે અને એ ભૂમિકા integrationની છે.

હમણાં નજીકના ભૂતકાળમાં અમે ઊંઝાથી અમદાવાદ પાછા આવતા હતા. મહેસાણા પછી હાઈ-વેના જમણે હાથે એક રસ્તો બતાવતાં એમની આંખો ચમકી ઊઠી. પોતાના ગામ તરફ જતો રસ્તો બતાવતાં એ અતીતમાં સરી ગયા. પણ સાથે સાથે અમારી જોડે વાતો કરતા રહ્યા અને ત્યારે મને એક વાત સમજાઈ કે તેઓ અતીત અને વર્તમાન-વાસ્તવ દ્વારા કશુંક પુનઃસર્જન કરતા રહે છે. અને આવતીકાલ ભણી નજર રાખે છે. આવા સર્જકો આપણી જોડે કેટલાં ! ત્યારે આ સર્જકની વિશિષ્ટતાઓ સમભાવથી આપણે ચર્ચવી જોઈએ.

૧૫-૦૩-૧૯૪૮ના રોજ ભાસરીયા મહેસાણા તાલુકા-જિલ્લામાં જન્મેલા આ વાર્તાકારે પ્રાથમિક શિક્ષણ તો ગુજરાતી પ્રાથમિક શાળા, ભાસરીયામાં જ લીધું. પાસેના ગામ લીંચ અને આંબલિયાસણ હાઈસ્કૂલમાં ભણ્યા. કોલેજનું શિક્ષણ એમણે મહેસાણામાં

જ મેળવ્યું તથા એમણે ગુજરાત યુનિવર્સિટીના ભાષાભવનમાં એમ.એ. કર્યું. આમ તો તેમની કારકિર્દી ગુજરાત મેરીટાઇમ બોર્ડના વહીવટી અધિકારીની રહી છે. એક સરકારી અમલદાર, ગુજરાતી સાહિત્યનો ઉચ્ચ સર્જક હોય એ ઘટનાય ન્યારી છે.

લગભગ ૧૯ એવોર્ડ્સથી મોહન પરમારને એમના સાહિત્યિક પ્રદાન માટે નવાજવામાં આવ્યા છે. જેમાં ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી તરફથી પાંચ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ઉમા-સ્નેહરશ્મિ ઇનામ એમના ‘પોઠ’ નામના વાર્તાસંગ્રહને પ્રાપ્ત થયું છે. આ ઉપરાંત ‘ધૂમકેતુ પારિતોષિક’, મારવાડી સંમેલનનું પારિતોષિક તથા શ્રી સંત કબીર-૨૦૦૩નો દલિત સાહિત્ય એવોર્ડ પણ એમને પ્રાપ્ત થયાં છે. આ ઉપરાંત દિલ્હી ખાતે ‘કથા’ એવોર્ડ પણ એમને મળેલો છે.

નવ નવલકથા, પાંચ વાર્તાસંગ્રહો, એક એકાંકી તથા ત્રણ વિવેચન-સંપાદન સાથે આશરે ૩૦ પુસ્તકો એમના નામે છે. મોહન પરમારની વાર્તાઓના પાંચ ચયનો, વિવિધ લેખકો દ્વારા પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યા છે. ‘દલિતચેતના’ નામના માસિકના એ માર્ગદર્શક છે, જે ૨૦૦૬થી નિયમિત પ્રકાશિત થાય છે. ‘સુરેશ જોષી પછીની વાર્તાનાં વિશેષ પરિમાણો’ એમનો શોધનિબંધ છે.

પોતાના મૂળ અને કૂળને, સાહિત્યિક શાખા-પ્રશાખાઓને, ભાવકોનાં કુળ, ફળ આદિને પોતે સમર્પિત છે. પણ આ બધાંથી ઉપર ઊઠી મૂળ, કૂળ સહિત તમામને માટે એમનું સાહિત્યાકાશ ઉચ્ચ કક્ષા દર્શાવનારું છે અને એટલે જ સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા જ્યારે એમને પુરસ્કારવામાં આવ્યા ત્યારે એક ઉત્તમ સર્જકને પોંખ્યાનો રાજ્યપો સૌ કોઈને થાય છે. એમને ખૂબ અભિનંદન અને વંદન.

[મથવું - ન મિથ્યા (વિવેચન) : રમણ સોની, પ્ર. આ. ફેબ્રુ. ૨૦૦૯, પ્રકાશક : પોતે, વિકેતા : રન્નાદે, ડિમાઈ, પૃ. ૨૨૬, મૂલ્ય રૂ. ૧૫૦/-]

વિવેચનાત્મક કે સર્જનાત્મક પુસ્તકમાંથી પસાર થવાના રોમાંચિત એવા પ્રકૃલ્લકર અનુભવ વિશે છતૂ કરવામાં અનુભવેલી મથામણ એળે નથી જતી એવો જાતઅનુભવ શ્રી રમણ સોની પાસેથી 'ગમવું - ન મિથ્યા' એવા 'ઉપજાતિ, વસંતતિલકાના છેલ્લા લગ્નાત્મક ઘટકો રૂપે' શીર્ષકસ્થ પુસ્તક અપાવે છે. રમણ સોનીનો આ નવમો વિવેચનસંગ્રહ; જેમાં ૧૬ અભ્યાસલેખો અને ૭ સમીક્ષાઓ, કોઈ વ્યાખ્યાન, વક્તવ્ય, સંપાદકીય કે પ્રાસ્તાવિક રૂપે ગ્રંથસ્થ થયેલાં છે.

વિવેચક તરીકે વિજયરાય વૈદ્ય, વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી, નગીનદાસ પારેખ અને જયંત કોઠારીને મૂલવતા આ અભ્યાસુની વિવેચકીય શોધ અને સમજ ચોક્કસ પ્રભાવિત કરે છે. ઉપર્યુક્ત વિવેચકોની રસદષ્ટિ અને સાહિત્યભક્તિ સાથે એમની લાક્ષણિક વિવેચનપદ્ધતિને મૂલવી-તુલવી એમની વિવેચનસાધનાને ન્યાયપૂર્વક તાટસ્થ્યથી જોતા રમણ સોનીએ તેઓના સમકાલીન અને અનુગામી વિવેચકોનાં અભિપ્રાયો-મંતવ્યો ટાંકતા જઈ એક ચોક્કસ અંતરથી એમની વિવેચક તરીકેની ઓળખને યથાર્થ કરી બતાવી છે. કોશો તૈયાર કરવામાં વિજયરાયની નિષ્ઠા અને મથામણ, ઝીણવટ અને તટસ્થતા તથા એમના વિવેચન પાછળ શ્રમભરી સજજતા અને ચીવટ નોંધી એમના પત્રકારત્વની સુદીર્ઘ સેવાને પણ મૂલવી છે. વિજયરાયનો પ્રારંભિક વિદ્રોહી અવાજ, એનાં પરિબળો, એમની કૃતિસમીક્ષાઓ, પત્રકારી છટા અને શૈલીછટાથી એમનાં વિવેચનને થયેલ નુકસાન અને ક્યાંક કૃતક બનતો કૌતુકરાગ નોંધી એમનાં વિવેચનની પ્રભાવકતામાં વિશ્વનાથનાં વિધાનો સામે, શ્રી સોની 'પ્રારંભિક પ્રભાવકતા' કહી, વિવેકપૂર્વક નોંધે છે કે વિજયરાયનાં નિરીક્ષણો માર્મિક હોવા છતાં સઘન નથી; પણ તાટસ્થ અને ન્યાયબુદ્ધિની ખેવનાએ એ પ્રતીતિકર રહ્યા છે ને છતાં વિજયરાયને હસ્વ ન થવા દેતાં એમની ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્યનિષ્ઠાને પ્રેરતી સૂક્ષ્મ ને ઊંડી અભ્યાસશીલતાથી આવેલી સંગીનતાને આગળ ધરી છે.

વિષ્ણુપ્રસાદના વિવેચનને 'વિશિષ્ટ' કહ્યા પછી 'વિલક્ષણ' કહેવાનું કારણ તેમની 'સ્થિતિચુસ્તતા અને સુજનતાભરી અતિઉદારતા'ને ગણીને પણ તેમાં પંડિતયુગનાં તત્ત્વનિષ્ઠા અને સાહિત્યનિષ્ઠા જોતા રમણ સોની વિષ્ણુપ્રસાદમાં પુષ્ટ ને પુખ્ત રુચિ, ઊંડી પર્યેષકતા અને એકનિષ્ઠ વિવેચનસાધના પણ જુએ છે. વિષ્ણુપ્રસાદની કાવ્યસમજ વિશેના સુરેશ જોશીના શબ્દો પ્રતિ આશ્ચર્ય વ્યક્ત કરતા રમણભાઈએ વિષ્ણુપ્રસાદનાં

અસ્વીકાર્ય એવાં કેટલાંક નિરીક્ષણો પણ ટાંક્યાં છે, ને કાવ્યમૂલ્યની ખેવના કરવાનું ચૂકી જતી એમની સમીક્ષાઓ પ્રતિ ફરિયાદ પણ કરી છે, તો તેમની 'અર્વાચીન ચિંતનાત્મક ગદ્ય'ની તપાસને યથાર્થ પણ ગણી છે.

નગીનદાસ પારેખના જીવન અને સાહિત્ય વિશેનો સ્વાધ્યાય તેમને નિતાંત ગાંધીવાદી, બંગાળી ભાષાના અભ્યાસી, આદર્શ અધ્યાપક, ઉત્તમ અનુવાદક અને ટીખળવૃત્તિ ધરાવતા સહૃદયી વિવેચક-સમીક્ષક તરીકે મૂકી આપે છે. તો, નરવી ને આગવી શાસ્ત્રીય સૂઝ ધરાવતા તેજસ્વી વિવેચક-સંશોધક-સંપાદક જયંત કોઠારીના સમગ્ર વિદ્યાકાર્યને મૂલવતા રમણભાઈએ જયંતભાઈના વિવેચનમાં વ્યાપક સામાજિક ઉત્તરદાયિત્વ પણ જોયું છે. એમની વિદ્યાર્થીહિતચિંતા અને સાહિત્યહિતચિંતાને એકાધિક વાર ઉલ્લેખતા રમણ સોનીએ તેમનામાં વિવેચકસજ્જતા, પરીક્ષણબુદ્ધિ, વિચારની પ્રસ્તુતતા, ઝીણવટપૂર્ણ અભ્યાસ, પૃથક્કરણ-પ્રવણદષ્ટિને ચીંધી, કોશકાર તરીકેની એમની નિષ્ઠા પણ નોંધી છે.

દ્વિરેફ, મેઘાણી અને પન્નાલાલને વાર્તાકાર તરીકે મૂલવતા રમણભાઈ દ્વિરેફના સભાન વાર્તાકર્મનું યથાર્થ મૂલ્ય આંકે છે. બદ્ધસ્વરૂપ કરતાં મુક્ત રૂપમાં વધુ ખેલતા આ સર્જકની કલાકાર દષ્ટિને તપાસી, તેમની પ્રથમપુરુષ-કથનકેન્દ્રી, સર્વજ્ઞ-કથનકેન્દ્રી, પ્રાચીન કથાપરિવેશવાળી, ચરિત્રકેન્દ્રી અને 'મેહફિલે ફેસાનેગુયાન' જેવી અરૂઢ લાક્ષણિક પ્રયોગશીલ વાર્તાઓની મહદ્અંશે ખુબીઓને ને કંઈક ખામીઓને ચીંધી બતાવી છે ને મોટેભાગે પ્રતીતિકર બનતી વાર્તાના અભ્યાસાંતે તેમને 'મોટા ગજાના સર્જક' કહી, તેમની બલિષ્ઠ અને સંપ્રજ્ઞાત સર્જકતાની નોંધ લીધી છે. તો, મેઘાણીની વાર્તાઓમાં પ્રગટ થતું સમાજજીવન ઉપરાંત સમગ્રદર્શન ચીંધી બતાવી, સમાજવાદી અને સામ્યવાદી વિચારસરણીથી પ્રેરાયેલા આ વાર્તાકારને 'પ્રતિબદ્ધ લેખક' ગણી, તેમની વાર્તાઓ ઉપરાંત તેમનાં વાર્તાત્મક લખાણો અને અનુસર્જનાત્મક લખાણોની પણ ખાસ્સી એવી નોંધ લીધી છે. સમાજચિંતક મેઘાણીના અભિગ્રહો વાર્તામાં પણ ભળતાં તેમાં આવતી હેતુલક્ષિતા વાર્તાને કઈ રીતે નબળી બનાવે છે તે નોંધી, પ્રસંગોની બહુલતા, અસંતુલિત નિરૂપણ અને ઘટનાપરસ્તી જેવી નબળાઈઓ તારવી બતાવી છે. તેની સામે પન્નાલાલની સહજ સર્જકતા પાછળ કામ કરતી કલાકારની સભાનતાને બખૂબી તારવી બતાવતા રમણભાઈ પન્નાલાલની કોઠાસૂઝ અને કવિકર્મસભાનતાના વિનિયોગને નૈસર્ગિક સર્જકતામાં સંચરતા દક્ષ કલાકારના વિશેષ રૂપે જુએ છે - ભાવનાવાદી કે આદર્શવાદી બન્યા વિના માનવતાવાદી બનતા પન્નાલાલનો વ્યાપક માનવીયતાલક્ષી દષ્ટિકોણ વાર્તામાં કેવાં કેવાં રૂપે અવતરે છે તે નોંધી, પન્નાલાલની રમૂજવૃત્તિ, કથનશૈલી અને લોકભાષાની અભિવ્યંજકતા સાથે જીવંતતાનો પણ પરિચય કરાવ્યો છે.

કાવ્યવિવેચનમાં ઉશનસૂની સોનેટમાળા, ઉશનસૂની કવિતામાં છંદોવિધાન અને ચંદ્રવદન મહેતાની કવિતાને તપાસતા આ મૂલ્યાંકનકાર પાસે કવિતાને સાંભળનારો પોતીકો કાન છે તેની અઢળક પ્રતીતિ અહીં મળી રહે છે. ઉશનસૂના સંવેદનજગતની

મુખ્ય બે ધરીઓ – પ્રેમ અને પ્રકૃતિ-ને આગળ ધરી, સોનેટનાં સંવેદનવિશ્વ અને રચનાકૌશલને તપાસે છે. ‘રસ્તો અને ચહેરા’માં જોવા મળતાં પ્રેમસંવેદનનાં લાક્ષણિક રૂપો, ‘અનહદની સરહદે’ની ઉત્કૃષ્ટ સર્ગશક્તિ, ‘અશ્વત્થભાવ’ની સર્જકતા, ‘ધી અસ્થમેટિક્સ એન્ડ ધી એસ્કેઇપ’માં આવિષ્કાર પામતું અંગત સંવેદન, ‘પૃથ્વીગતિનો છંદોલય’નો ભાવનાલોક, ‘પાણ્ડુની પ્રેતોક્તિ’ની રસપ્રદ કવિકલ્પના કે ‘વળાવી બા, આવ્યાં’નાં પ્રભાવક કલ્પનાચિત્રોની સર્જકતાના વિશેષો દર્શાવી, કવિકર્મ સજ્જતાનાં સ્ફુર્લિંગો ચીંધી બતાવ્યાં છે. સાથે સાથે ક્યાંક જોવા મળતી મુખરતા, શિથિલ નિબંધન, રસાયન ન પામતું સંવેદનવિશ્વ વગેરે પ્રતિ પણ ધ્યાન દોર્યું છે. ઉશનસૂની કવિતાના છંદોને બરોબર ઉકેલી આપતા રમણભાઈએ છંદબહુલતાની સામે છંદની આંતરિક ઘટનાની પ્રયોગશીલતા તરફ પણ અંગુલિનિર્દેશ કર્યો છે. ઉશનસૂનું સમર્થ છંદપ્રભુત્વ, વિવિધ લયમુદ્રાઓ અને લયાવર્તનો બતાવી, નોંધ્યું છે : ‘એમની કવિતાના વિકાસક્રમમાં છંદ ધીરે ધીરે એના ચોકઠાની ચુસ્તતાને તોડીને ઘણો નમનીય બનતો ગયો છે.’ (પૃ. ૮૮) તો, ચંદ્રવદન મહેતાની કવિતામાં જેટલું સ્મરણીય છે, તેટલું જ ઉત્તમ હોવાનું કહી, ઐતિહાસિક સંદર્ભે એને મૂલવી છે.

પ્રભાવકથી ન્યૂનપ્રભાવ એવી છ દાયકાની મુનશીની નવલકથાયાત્રાનું યથાર્થ મૂલ્યાંકન કરતા રમણભાઈએ મુનશીની શક્તિઓ અને મર્યાદાઓ બંનેને સસંદર્ભ ચીંધી આપી, કેવળ ‘રસ’ને પ્રાધાન્ય આપતા મુનશીની નવલકથાવિષયક સીમિત સમજ સ્પષ્ટ કરી છે. સુરેશ જોશીના મંતવ્યને અયોગ્ય લેખતા કે વિશ્વનાથ ભટ્ટની, ડુમાના પ્રભાવવાળી વાતને માત્ર સંશોધનઘટના સુધી જ સીમિત કરતા રમણભાઈએ મુનશીની પ્રભાવકતાને સાવ પહેલા સ્તરની કઠ્ઠા પછી પણ ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ પછીની સ્થગિતતાને તોડવા માટે આ પ્રકારનું દિશાપરિવર્તન અનિવાર્ય ગણે છે.

૧૯૮૫ની ગુજરાતી કવિતા અને ૨૦૦૧ની ગુજરાતી વાર્તાના ચયનકાર તરીકેની જવાબદારી પૂરી નિષ્ઠાથી નિભાવતા રમણભાઈની સ્વરૂપસમજ વિશદ અને ઊંડાણપૂર્વકની છે. તાટસ્થ એ આ સંચયોનો વિશેષ છે. રેઢિયાળ કહી શકાય એ હદે અ-કવિતા, અ-વાર્તા છાપ્યે રાખતા સંપાદકો / તંત્રીઓના બેજવાબદાર વલણને તારસ્વરે ઉવેખતા રમણભાઈએ મોટેભાગે તો ઉત્તમ ઓછું – બલકે અતિ ઓછું હોવાનું તારવી, અધધધ એટલી રેઢિયાળ રચનાઓના પ્રાગટ્ય (!) પ્રતિ આશ્ચર્ય અને આઘાત વ્યક્ત કર્યો છે. મધ્યમ ભરની કવિતાઓ અને થોકબંધ નરી પદ્યરૂપ રચનાઓને જોઈ કહેવું પડ્યું છે કે ‘કાન વગર જ કેટલાય સજ્જનોએ કવિતા કરવાનું હાથમાં લઈ લીધું છે.’ (પૃ. ૧૨૧). ઓસરતી પ્રતિભાની રેઢિયાળ ગઝલોનો ભરાવો, તાજગી વિનાનાં ગીતો અને મોં-માથાં વિનાનાં, કબંધ જેવાં, છંદોલયમાં અપંગ એવાં બેસુમાર કાવ્યો વચ્ચે લખાતી થોડી છાંદસ કવિતાને સુચિત્ત કહેતા ચયનકારે કેટલાંક ઉત્તમ ગીતો, ગઝલો અને છાંદસ-અછાંદસ કાવ્યોને ૧૯૮૫ના કાવ્યફાલ રૂપે મૂકી આપ્યાં છે, તો વાર્તાના નામે પ્રગટ થતું બધું જ (કથાઓ – કિસ્સાઓ – નુસખાઓ) વાંચવાના ‘દખ’માંથી પસાર થઈ, ‘શ્રેષ્ઠ’ તો નહીં,

પણ આજકાલ લખાતી વાર્તાની ક્ષમતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી ૨૦૦૧ની થોડી વાર્તાઓને તારવી આખ્યા પછી પણ, ‘આપણી વાર્તા જીવનના વ્યાપક સંદર્ભોને બહુ હાથ ધરતી નથી.’ (પૃ. ૧૩૪) એવી (સાચી) ફરિયાદ તો સભાનતાપૂર્વક કરી જ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યિક સામયિકોના વિહંગાવલોકનમાં ૧૯મી સદી ઉત્તરાર્ધનાં સામયિકોની કેટલીક વિગતો, ૨૦મી સદી પૂર્વાર્ધનાં સામયિકોએ ખોલી આપેલી સાહિત્યિક પત્રકારત્વની નવી દિશાઓ, સ્વાતંત્ર્યોત્તર સમયનાં સામયિકોનાં દષ્ટિકોણ અને વલણો ઉપરાંત આજનાં સામયિકોનાં પ્રકારલક્ષી નિર્દેશો સૂચક છે. એ જ રીતે ‘મધ્યકાલીન સાહિત્યના અધ્યયન અને અધ્યાપનની દિશા સૂચવતો વક્તવ્યરૂપ લેખ અધ્યાપકોને મધ્યકાલીન સાહિત્યાભિમુખ કરતો ને એના અભ્યાસની સૂઝ વિકસાવતો મહત્ત્વપૂર્ણ છે. નિબંધસ્વરૂપની ક્ષમતા અને વિલક્ષણતા બતાવવા તેને ‘જરાક પેચીદું’ સ્વરૂપ કહી, આપણી સમગ્ર નિબંધવિચારણાની ખાસિયત રૂપે ‘અવારનવાર સર્જકતા તરફના ખેંચાણ’ને આગળ કરે છે. ‘નિબંધ શબ્દ જૂનો છે પણ વસ્તુ નવી છે.’ એમ કહી નિબંધની એક વ્યાવર્તક લાક્ષણિકતા ‘આત્મલક્ષિતા’ તો બીજી, ‘સોંસરાપણું’ને ચીંધી બતાવે છે.

અંતમાં મૂકેલી સાત સમીક્ષાઓ વસ્તુને પકડવાની, સ્વરૂપને સમજવાની અને સ્થિતિને મૂલવવાની સમીક્ષકની યોગ્યતાનો સક્ષમ પુરાવો છે. ‘રાઈનાં ફૂલ’, ‘ક્ષિતિકર્ષ’, ‘જળને પડદે’ કે ‘એવા રે અમે એવા’ની સમીક્ષામાં રજૂ થયેલાં કેટલાંક નિરીક્ષણોની સૂક્ષ્મતા, માર્મિકતા અને સૂચકતા સ્પૃહણીય છે. ‘રાઈનાં ફૂલ’માં હરિકૃષ્ણ પાઠકની નાગરી માર્મિકતા, તીક્ષ્ણ આક્રમકતા અને ઠાવકી સૂચકતા, ‘ક્ષિતિકર્ષ’માં વસંત જોષીની કલ્પનરચના, ‘દલપતકાવ્ય : ૧’નું ચિમનલાલ ત્રિવેદી દ્વારા થયેલું સૂઝ અને ચીવટપૂર્વકનું નમૂનેદાર સંપાદન વગેરે નોંધ્યા પછી ‘જળને પડદે’નાં કેટલાંક નિરીક્ષણો સૂચક છે : ‘કાન્તના વ્યક્તિત્વને, એની આંતરબાહ્ય ઝીણવટો સાથે, ચક્ષુપ્રત્યક્ષ કરવા-કરાવવામાં નટ પાછો પડે છે.’ (૧૯૫), ‘અનુષ્ટુપ બહુ જોખમી પુરવાર થયો છે.’ (૨૦૦), ‘એમનો (સતીશ વ્યાસનો) કાન લયગ્રહણમાં કાચો છે.’ (૨૦૦) વગેરે. ‘એવા રે અમે એવા’ને સુવાચ્ય, રસપ્રદ ને આનંદપ્રેરક કહ્યા પછી પણ ‘ઘણું વિશુંબલ રહ્યું છે... ઘણું અકથિત રહી ગયું છે, અપર્યાપ્ત પણ રહી ગયું છે’ – નોંધ્યું છે.

અંતમાં, આ ગ્રંથમાંથી પસાર થતાં અભ્યાસુ તરીકે એક અનુભવ એવો થાય છે કે સહેજ પણ ભાવુક બન્યા વિના, પૂરી વિવેચકીય સજ્જતા સાથે વિવેચનકર્મ આદરતા રમણભાઈ કૃતિ / સર્જક / પ્રવાહ / સ્વરૂપના પૂરતા અભ્યાસ પછી સર્જકકર્મની બારીકાઈથી નોંધ લઈ, નિજી મુદ્રાથી યથાર્થ મૂલ્યાંકન કરે છે. રમણભાઈએ નગીનદાસ વિશે પ્રયોજેલા શબ્દોને જ આ પુસ્તક સંદર્ભે પ્રયોજીને કહી શકાય કે ‘મથવું – ન મિથ્યા’ એ અભ્યાસગ્રંથ ‘ગંભીર ખરો, પણ ભારેખમ નથી.’ (૨૭)

પરિષદ-પાથેય

સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ

પરિષદ સંચાલિત માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રની એક બેઠકના અધ્યક્ષ અને આંતરરાષ્ટ્રીય શિક્ષણવિદ એવા ડૉ. રવીન્દ્ર દવેએ એક સરસ વાત કરી. દરેક મનુષ્યમાં બે પ્રકારની વિચારપ્રક્રિયા ચાલતી હોય છે. એક, ઊંચા સ્તરની વિચાર-પ્રક્રિયા (High Order Thinking Process) અને બીજી, નીચેના સ્તરની વિચાર-પ્રક્રિયા (Low Order Thinking Process). જ્યારે વ્યક્તિ માતૃભાષામાં વિચારે છે ત્યારે તેનામાં આ ઊંચા સ્તરની વિચાર-પ્રક્રિયા સુલભ બને છે. અને આ ઊંચા સ્તરની વિચાર-પ્રક્રિયા વધુ સર્જનાત્મક, સંશોધનાત્મક (Innovative) હોય છે. જ્યારે નીચેના સ્તરની વિચાર-પ્રક્રિયા નકલ કરવા (Imitative) પ્રેરે છે. માતૃભાષા (દા. ત. ગુજરાતી)માં વિચાર કરતી વ્યક્તિમાં આ હાઈ ઓર્ડર થિંકિંગ પ્રોસેસ (HOT)ની પ્રક્રિયા હાથવગી હોય છે, જ્યારે પરભાષા (દા.ત. અંગ્રેજી)માં વિચાર કરતી વ્યક્તિમાં લો ઓર્ડર થિંકિંગ પ્રોસેસ (LOT)ની પ્રક્રિયા ચાલતી હોય છે.

આમ, ભાષા વ્યક્તિત્વ-ઘડતરમાં અને સમાજ-ઘડતરમાં મહત્ત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ભાષા પ્રત્યેના વૈજ્ઞાનિક સંશોધનોએ આ વાત હવે અંકે કરી છે, ત્યારે આવનારા સમયમાં આ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રને વધુ ને વધુ વ્યાપક બનાવવાનો પ્રયત્ન પરિષદ દ્વારા રહેશે. તે માટે સમગ્ર વિશ્વમાંથી ગુજરાતી ભાષા-પ્રેમીઓની સહાયની આપણને અનિવાર્યતા છે. આપ અથવા આપની નજીકની કોઈ વ્યક્તિને આ પ્રવૃત્તિમાં જોડાવું હોય તો પરિષદને જાણ કરવા નમ્ર વિનંતી.

હમણાં પરિષદ દ્વારા બે ઉત્તમ પુસ્તકોનું પ્રકાશન થયું. એક, ‘માતૃભાષા લેખન-કૌશલ અને શિક્ષણ’ અને બીજું, ‘ભાષાવિમર્શ લેખસંચય.’ પ્રથમ પુસ્તક માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર દ્વારા ચાલતા ભાષા-શુદ્ધિના વર્ગોની નીપજ છે. જેમાં સર્વશ્રી યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અરવિંદ ભાંડારી, રમણ સોની, ત્રિકમભાઈ પટેલ, રતિલાલ બોરીસાગર, મનસુખ સલ્વા ઉપરાંત અન્ય વિદ્વાનોના લેખો ઉપલબ્ધ છે. બીજા પુસ્તકમાં, પરિષદ દ્વારા પ્રકાશિત ‘ભાષાવિમર્શ’ નામના સામયિકના ઉત્તમ લેખોનું ચયન અને સંપાદન યુવા વિવેચક હર્ષવદન ત્રિવેદીએ કર્યું છે. આ પુસ્તકમાં સર્વશ્રી ભારતી મોદી, કશ્યપ મંકોડી, મધુસૂદન બક્ષી, ઊર્મિ દેસાઈ, હરિવલ્લભ ભાયાણી ઉપરાંત અન્ય વિદ્વાનોના લેખોનું સંપાદન કરવામાં આવ્યું છે. બંને પુસ્તકો ખરીદીને વાંચવા અનુરોધ કરવાનું સહજ મન થાય છે.

પરિષદની અનેક સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓમાં વધુ ને વધુ લોકો સહભાગી બને, આવી પ્રવૃત્તિઓનો ગુજરાતભરમાં આરંભ થાય, એનું સાતત્ય જળવાય અને એક અનેરું

સાહિત્યિક વાતાવરણ રચાય એ આજની જરૂરિયાત છે. ચાલો, આપણે સૌ આ માટે કટિબદ્ધ થઈએ.

અસ્તુ

– રાજેન્દ્ર પટેલ

‘ગુજરાતીમાં વિવેચનવિચાર’ વિશેનો પરિસંવાદ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૧-૧૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના બે દિવસોમાં ‘ગુજરાતીમાં વિવેચનવિચાર’ વિશે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખશ્રી ભોળાભાઈ પટેલના અધ્યક્ષપદે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ગોવર્ધનસ્મૃતિમંદિરમાં રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ યોજાયો. આ પરિસંવાદ કુલ સાત બેઠકોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં ઉદ્ઘાટન-બેઠકનો પણ સમાવેશ થાય છે.

ઉદ્ઘાટનબેઠક ૧૧-૨-૨૦૧૨ના રોજ સવારે ૯.૩૦ વાગ્યે શરૂ થઈ હતી. પ્રારંભે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મહામંત્રી રાજેન્દ્ર પટેલે સૌનું સ્વાગત કરીને પોતાનો ઉમળકો વ્યક્ત કર્યો હતો. ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરનાં કાર્યકારી નિયામકશ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ પરિસંવાદની ભૂમિકા બાંધી આપતાં નર્મદ-નવલરામથી આરંભાયેલી ગુજરાતી વિવેચનાની આજ સુધીની ગતિવિધિનો ટૂંકમાં આલેખ આપ્યો હતો. અતિથિવિશેષ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ ગુજરાતી વિવેચનાના આધારરૂપ વિવેચકોની તેમની લાક્ષણિક અને માર્મિક શૈલીમાં વિશિષ્ટતાઓ ચીંધી આપી હતી. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહામાત્ર શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્યમાં વિવેચન પાસે તેમને કેવી અપેક્ષા છે તેની વાત કરી વિવેચનની સાચી દિશા કેવી હોવી જોઈએ એ તરફ અંગુલિનિર્દેશ કર્યો હતો. અધ્યક્ષીય વક્તવ્યમાં ભોળાભાઈ પટેલે ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય સાહિત્યવિચારકોથી ચર્ચા આરંભી ગુજરાતી વિવેચનની લાક્ષણિકતાઓ ચીંધી આપી હતી. અભિનવગુપ્ત વિવેચનને વિવેકસોપાન-પરંપરા કહે છે. વિવેચકે એ જ કરવાનું છે, એમ કહી વિવેચને વિષકન્યા નહીં પણ સંજીવની ટીકા બનવાનું છે એ વાત પર ભાર મૂક્યો હતો. આ બેઠકનું સંયોજન પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ કર્યું હતું અને આભારદર્શન ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ કર્યું હતું.

પ્રથમ બેઠકમાં શ્રી રાજેન્દ્ર મહેતાએ ‘સુધારકયુગનો વિવેચનવિચાર’ વિશેના વક્તવ્યમાં નર્મદ, દલપતરામ, નવલરામ, ઇચ્છારામ, સૂર્યરામ દેસાઈ વગેરે વિવેચકોની વિશેષતા અને ક્ષતિઓની ચર્ચા કરી હતી. શ્રી અભય દોશીએ નરસિંહરાવ દિવેટિયાના વિવેચનમાં તેમની લાક્ષણિકતા ચીંધી આપી હતી. શ્રી રમણ સોનીએ બ. ક. ઠાકોરના વિવેચનની વાત અનેક મુદ્દાઓ લઈને તેમના ઐતિહાસિક પ્રદાનને વિશ્વસાહિત્યના પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂકી આપ્યું હતું. આ બેઠકનું સંયોજન શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું.

બીજી બેઠકમાં શ્રી કીર્તિદા શાહે રા. વિ. પાઠકની વિવેચનાની પ્રવાહદર્શન, સર્જક-

અભ્યાસ, કૃતિસમીક્ષા, પ્રત્યક્ષવિવેચન એમ અલગ અલગ પ્રકારોમાં વહેંચીને ચર્ચા કરી હતી. શ્રી મણિલાલ હ. પટેલે સુન્દરમૂની વિવેચના વિશે વાત કરતાં કહ્યું હતું કે નર્મદ-દલપતથી શરૂ કરી અર્વાચીન કવિતાના કવિઓની કૃતિઓને ઝીણવટથી વાંચી, અનેક શેરોમાં ગોઠવી સહૃદય પ્રતિભાવથી જોઈએ તો તત્ત્વયુક્ત અને તલગામી ઇતિહાસ આપ્યો છે. તેમજ ‘અવલોકના’માંના પૂર્વાધમાં પદ્યનાં અવલોકનો અને ઉત્તરાર્ધમાં ગદ્યનાં અવલોકનો આપે છે. અને આ સંવેદન પાછળ એમની સૌન્દર્યદષ્ટિ અને સર્જક વ્યક્તિત્વની ચર્ચા કરી હતી. શ્રી જગદીશ ગૂર્જરે ઉમાશંકર જોશીના વિવેચનની વિશદ ચર્ચા કરી હતી. જેમાં વિવિધ વિવેચનસંગ્રહોમાંથી સૌન્દર્યદષ્ટિ, સમભાવ અને બુદ્ધિમતાથી નિયંત્રિત ઉમાશંકરનાં વિવેચનની વિશિષ્ટતા ચીંધી આપી હતી. આ બેઠકનું સંયોજન ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ કર્યું હતું.

ત્રીજી બેઠકમાં શ્રી હર્ષવદન ત્રિવેદીનો ‘હરિવલ્લભ ભાયાણીની વિવેચના’ વિશેનો લેખ શ્રી હેમંત દવેએ વાંચ્યો હતો. જેમાં ભારતીય સાહિત્ય-વિચાર અને આધુનિક પાશ્ચાત્ય સાહિત્યવિચારની તુલનાની દષ્ટિએ સંસ્કૃત કાવ્યશાસ્ત્રની સર્વોપરિતા વિવેચકે કેવી રીતે ઉપસાવી આપી તેની વિશદ ચર્ચા હતી. શ્રી અજય રાવલે જ્યંત કોઠારીની વિવેચના વિશે વક્તવ્ય આપતાં તેમની વિવેચનાનું મહત્ત્વ અને મૂલ્યાંકન કર્યું હતું. શ્રી પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ શિરીષ પંચાલની વિવેચના વિશેના વક્તવ્યમાં કહ્યું હતું કે વિવેચનનું વિવેચન એ શિરીષ પંચાલના રસ અને અભ્યાસનું કેન્દ્ર છે અને પૂર્વસૂરિઓની વિચારણાઓને સંમાર્જતા જઈ તેઓ તલાવગાહી વિવેચન કરે છે એમ નોંધી ‘કાવ્યવિવેચનની સમસ્યાઓ’ અને ‘વાત આપણા વિવેચનની’ ગ્રંથની ઉદાહરણસહિત ચર્ચા કરી હતી. આ બેઠકનું સંયોજન શ્રી નલિની દેસાઈએ કર્યું હતું.

ચોથી બેઠક તા. ૧૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના રોજ સવારે ૯.૦૦ કલાકે શરૂ થઈ હતી. શ્રી ભરત મહેતાએ પ્રમોદકુમાર પટેલની વિવેચના વિશે સાવ જ જુદી રીતે વાત કરી હતી. પ્રમોદકુમાર પટેલ પ્રતિભા હોવા છતાં ચીલો ચાતરી શક્યા નહીં એવો મત પણ તેમણે પ્રગટ કર્યો હતો. શ્રી અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલે ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાના વિવેચનની વિગતે વિશદ ચર્ચા કરી હતી. શ્રી જિતેન્દ્ર મેકવાને સુમન શાહની વિવેચના વિશે વાત કરતાં તેમની વિવેચનયાત્રાનું વિહંગાવલોકન કરી વિવેચક તરીકેની તેમની લાક્ષણિકતા ઉપસાવી આપી હતી. આ બેઠકનું સંયોજન ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ કર્યું હતું.

પાંચમી બેઠકમાં શ્રી જયેશ ભોગાયતાએ સુરેશ જોષીની વિવેચના વિશેના વક્તવ્યમાં આકારવાદની ઘટનાવિભાવની ચર્ચા કરતાં સુરેશ જોષીના વિવેચનવિચારને સ્પષ્ટતાથી મૂકી આપ્યો હતો. શ્રી મહેન્દ્રસિંહ પરમાર આવી શક્યા ન હતા તેથી સિતાંશુ યશશ્ચંદ્રની વિવેચના વિશે વાત ન થઈ શકી. આ બેઠકનું સંયોજન ભરત સાધુએ કર્યું હતું.

છઠ્ઠી બેઠકમાં લગભગ પંદર શોધપત્રોનાં વાચન અધ્યાપકો દ્વારા થયાં. તેમાં

તેમની અભ્યાસનિષ્ઠા અને મહેનત દેખાઈ આવતી હતી. અધ્યક્ષસ્થાનેથી જયેશ ભોગાયતાએ અભ્યાસી અધ્યાપકોની આ એક નવી પેઢી તૈયાર થઈ છે એમ કહી તેમને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડ્યું હતું. હિંમત ભાલોડિયાએ અને ઇન્દુ જોશીએ સેમિનાર વિશેના પ્રતિભાવો આપ્યા હતા. આ બેઠકનું સંયોજન પિંકી પંડ્યાએ કર્યું હતું.

અંતે પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ આભારદર્શન કરતાં ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના આયોજકો તેમજ અન્ય સૌ સહયોગીઓ પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાનો ભાવ પ્રગટ કર્યો હતો, તેમજ આ પરિસંવાદ સફળ રીતે પૂર્ણ થયો તેનો સંતોષ અને આનંદ વ્યક્ત કર્યો હતો.

સમગ્ર પરિસંવાદ એક અનોખો પરિસંવાદ બની રહ્યો હતો. અનોખો એ માટે કે અહીં ગુજરાતી સાહિત્યના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકારોનાં વિવેચન વિશે અભ્યાસી અને નીવડેલા અધ્યાપક-વિવેચકો ગુજરાતી વિવેચનના પ્રારંભથી શિરીષ પંચાલ સુધીના વિવેચનની આ બે દિવસ સરસ રીતે ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. વળી, વિદ્યાર્થીઓની હાજરી પણ ધ્યાન ખેંચે તેવી હતી. પરિસંવાદમાં ભાગ લેનારા વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકમિત્રોના ચહેરા પર આ પરિસંવાદમાં સહભાગી બનીને ઘણું બધું મેળવ્યાનો સંતોષનો ભાવ દેખાતો હતો.

– ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા આયોજિત ‘સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણી-૨’નું પ્રથમ વ્યાખ્યાન તા. ૧-૩-૨૦૧૨ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં યોજાઈ ગયું. વક્તા શ્રી ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસે ‘સોસ્યૂર અને સાહિત્યવિચારણા’ વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું જેમાં વ્યવહારની ભાષા અને સાહિત્યિક ભાષાનું કાર્ય, અવગમન અને સંક્રમણની વિગતે ઉદાહરણસહિત ચર્ચા કરી હતી. જેમાં સોસ્યૂરના આ વિચારને ભરતના રસવિચાર સાથે જોડી આપ્યો હતો. તથા મધ્યકાલીન કૃતિઓને ઉદાહરણો આપીને સોસ્યૂરના ભાષાવિષયક વિચારોની ચર્ચા કરી હતી. આ કાર્યક્રમમાં સર્વશ્રી અરવિંદ ભાંડારી, કીર્તિદા શાહ, પિંકી પંડ્યા વગેરે સાહિત્યરસિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં. વક્તાશ્રીનો પરિચય ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિરના કાર્યકારી નિયામકશ્રી પારુલબહેન દેસાઈએ આપ્યો હતો.

ભરત સાધુ

શ્રી રા. વિ. પાઠક સભાપર્વ તથા સભાગૃહના સંવર્ધકોનું અભિવાદન

તા. ૭-૮-૮ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૨ના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં આદરણીય શ્રી મોરારિબાપુના સાંનિધ્યમાં શ્રી રા. વિ. પાઠક સભાપર્વ ત્રિદિવસીય કાર્યક્રમનો આરંભ થયો તથા સભાગૃહના સંવર્ધકોનાં અભિવાદનના કાર્યક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. ઉદ્ઘાટનબેઠકના પ્રારંભે શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠકે ‘પરથમ પરણામ મારા’ પ્રાર્થનાનું પઠન

કર્ચું હતું. ઉપસ્થિત સૌનું સ્વાગત શ્રી અનિલા દલાલે કર્યું હતું. પ્રાસંગિક વક્તવ્ય શ્રી હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટે આપ્યું હતું. ત્યારબાદ શ્રી રા. વિ. પાઠક સભાગૃહનાં સંવર્ધન માટે આપેલ આર્થિક યોગદાન કરનાર સંવર્ધકો સર્વશ્રી પ્રવીણભાઈ ઠક્કર, ઉત્કર્ષ પટેલ, વિમલભાઈ પોદાર, રાજુભાઈ બ્રહ્મભટ્ટ, મહેશભાઈ મોદી, ઉમંગ ઠક્કર, અંજન રાજા, મનુભાઈ શાહ, હરેશ મહેતા, જયેશ મોદીનું પ્રથમ દિવસે શાલ, સ્મૃતિચિહ્ન તથા પ્રમાણપત્ર દ્વારા પૂજ્ય મોરારિબાપુ, શ્રી ગુણવંત શાહ, શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ તથા શ્રી રઘુવીર ચૌધરી દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. આ બેઠકમાં ‘ફાધર કામિલ બુલ્કે જન્મશતાબ્દી સંદર્ભે સાહિત્યમાં રામકથા’ સંદર્ભે શ્રી ગુણવંત શાહે ‘રામનું મનુષ્યત્વ’ વિષય સંદર્ભે રામાયણના કેટલાક પ્રસંગો સાથે જોડીને રામના મનુષ્યત્વ વિશે પોતાના આગવા વિચારો રજૂ કર્યા હતા. તો શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે ‘રામાયણ-પરંપરા’ વિષય સંદર્ભે રામાયણ અને ભારતીય પરંપરા અને સાહિત્યના સંદર્ભે ચર્ચા કરી હતી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ ‘છાયાસીતા’ વિશે રામાયણના પ્રસંગોને આધારે સીતાના આદર્શ નારીપાત્રની ચર્ચા કરી હતી. અધ્યક્ષીય સમાપન-વ્યાખ્યાનમાં પૂજ્ય મોરારિબાપુએ રામાયણમાં આવતા રામ-સીતા વિવાહના પ્રસંગને આધારે ‘દશરથ’ અને ‘દશપિતા’ને આધારે મનુષ્યજીવનના દશપિતા સમાન વ્યક્તિઓના ઋણાનુબંધ વિશે પોતાની આગવી શૈલીમાં પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા. સંચાલન રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું. સભાપર્વના બીજા દિવસે ‘સાહિત્યસ્વરૂપોની અન્ય માધ્યમની સંગતમાં રજૂઆત’ સંદર્ભે ‘કાવ્યપઠન’માં શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી (હવે મળશું તો સાંજના સુમારે...), શ્રી દલપત પઢિયાર (અમને કોની રે સગાયું આજ...), શ્રી હરિકૃષ્ણ પાઠક (જળમાં લખવાં નામ...), શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ (ઊંડું જોયું, અઢળક જોયું...) કવિઓએ પોતાની રચનાઓનું પઠન કર્યું હતું. આ રચનાઓનું શ્રી અમર ભટ્ટ દ્વારા ગાન થયું હતું. ત્યારબાદ ધ્રુવ ભટ્ટકૃત ‘અકૂપાર’નું નાટ્યપઠન સર્વશ્રી અદિતિ દેસાઈ, તુષાર શુક્લ, સંજય ચૌધરી તથા તેમનાં અન્ય સાથી કલાકારોએ કર્યું હતું અને શ્રી પન્નાલાલ પટેલકૃત ‘સાચાં શમણાં’નું નાટ્યાત્મક પઠન શ્રી પરેશ નાયક તથા અન્ય પ્રસિદ્ધ કલાકારો દ્વારા થયું હતું. સંચાલન રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું. ત્રીજા દિવસે ‘સામયિકસંવાદ : નવલેખનવિમર્શ’ અંતર્ગત બેઠકનો પ્રારંભ શ્રી પર્વ તપોધનના સિતારવાદનથી થયો હતો. સામયિકસંવાદ સંદર્ભે શ્રી ધીરુ પરીખ (કુમાર), શ્રી દીપક દોશી (નવનીત સમર્પણ), શ્રી પ્રબોધ જોશી (ઉદ્દેશ), શ્રી યોગેશ જોષી (પરબ) અને શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદી (શબ્દસૃષ્ટિ) સામયિકોના તંત્રીઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. જેમાં સામયિકની કામગીરીની, તેની વિકાસયાત્રાની ઐતિહાસિક તથા સાંપ્રત સ્થિતિ અંગેની માહિતી ઉપસ્થિત ભાવકોને સુપેરે મળી હતી. જે-તે સામયિકના તંત્રીએ જે-તે સામયિકના સંપાદન અંગે પોતાની કેન્દ્રિયત પણ રજૂ કરી હતી. ઉપસ્થિત ભાવકો દ્વારા થયેલી પ્રશ્નોત્તરીથી ચર્ચા વિશેષ રસપ્રદ બની રહી હતી. નવલેખનવિમર્શ સંદર્ભે શ્રી અનિલ ચાવડા તથા પિયૂષ ઠક્કરે પોતાની કવિતાનું પઠન કર્યું હતું. તો શ્રી જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ

અને શ્રી છાયા ત્રિવેદીએ વાર્તાપઠન કર્યું હતું. શ્રી નિસર્ગ આહીરે વિવેચન-સંશોધન વિશે પોતાના વિચારો રજૂ કર્યા હતા. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું. આ સભાપર્વના ત્રણેય દિવસે સાહિત્યકારો, સાહિત્યરસિકો અનેય ભાવકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. નવા વાતાનુકૂલિત રા. વિ. પાઠક હોલની સુંદર સજાવટ તથા સાઉન્ડ, લાઈટ, આરામદાયક બેઠકોનાં ભરપૂર વખાણ થયાં.

– ભરત સાધુ

‘વિશ્વ માતૃભાષા દિન પર્વ’ – ગુજરાતીઓનો નવો તહેવાર

યુનેસ્કો દ્વારા તા. ૨૧ ફેબ્રુઆરીને ‘વિશ્વ માતૃભાષા દિન’ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આ દિનની ખૂબ ઉમંગભેર ઉજવણી કરવામાં આવી.

૨૧ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ મંગળવારના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, શાહપુર શાળા નં. ૭, શ્રી સાબરમતી કન્યાવિદ્યાલય, સરસ્વતી વિદ્યાલય, શાળાશિક્ષણ અભિયાન, ક્ષિતિ પબ્લિકેશન તથા અન્ય સંસ્થાઓના સહયોગથી ‘પદયાત્રા’નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. માતૃભાષાના પ્રખર હિમાયતી રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીબાપુ દ્વારા સ્થપાયેલી વિદ્યાસંસ્થા ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના પ્રાંગણમાં વિદ્વદ્જનો, અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ એકઠા થયા હતા. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠના કુલપતિ શ્રી સુદર્શન આયંગર, માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપાધ્યક્ષ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી નરોત્તમ પલાણ વગેરેએ બપોરે ૩.૧૫ કલાકે પદયાત્રાનો પ્રારંભ કરાવ્યો હતો. શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી યોગેન્દ્ર વ્યાસ, શ્રી પુરુષોત્તમ પટેલ, શ્રી અરવિંદ ભાંડારી, શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ, શ્રી પારુલ દેસાઈ, શ્રી ઉષા ઉપાધ્યાય આદિ વિદ્વાનોએ પદયાત્રાની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરી હતી. શાળાનાં ભૂલકાંઓથી માંડીને પીએચ.ડી. સુધીના વિદ્યાર્થીઓએ માતૃભાષા અંગેના વિવિધ સૂત્રોચ્ચારો કરીને વાતાવરણને ગજવી મૂક્યું હતું.

પદયાત્રા આનંદભેર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પહોંચી ત્યારબાદ પદયાત્રીઓ શ્રી રા. વિ. પાઠક હોલ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે શ્રી ભોળાભાઈની અધ્યક્ષતામાં આયોજિત ‘માતૃભાષા-સભા’માં ગોઠવાયા.

સભાના પ્રારંભમાં માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના શૈક્ષણિક મંત્રી શ્રી અરવિંદ ભાંડારીએ કેન્દ્રની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી આપી. ત્યાર બાદ જાણીતા કેળવણીકાર શ્રી પુરુષોત્તમ પટેલે તેમના પ્રાસંગિક પ્રવચનમાં ૨૧મી ફેબ્રુઆરીના માતૃભાષા શહીદ દિનની માહિતી આપી. માતૃભાષાસંવર્ધન અંગે શાળાઅભિયાનની પ્રવૃત્તિ વિશે વાત કરી. તો આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિપ્રાપ્ત કેળવણીકાર શ્રી રવીન્દ્ર દવેએ ‘વિશ્વ માતૃભાષા દિન’ને ગુજરાતીઓના નવા તહેવાર પર્વ તરીકે ઓળખાવ્યો હતો. તેમણે સભાજનોને સૂચવ્યું કે માતૃભાષા-સંવર્ધન એ કોઈ એક સંસ્થાનું કાર્ય નથી. માતૃભાષાની અસ્મિતા, તેનું

ગૌરવ-જાગૃતિ દરેક ગુજરાતીમાં કેળવાવાં જોઈએ. અને તેથી આ અભિયાન પણ માત્ર ગુજરાત પૂરતું મર્યાદિત ન રાખતાં ગુજરાત બહાર તથા વિદેશમાં વસતા ગુજરાતીઓ સુધી વિસ્તરવું જોઈએ. તેમણે ડાયસ્પોરિક સાહિત્યને પણ આ અભિયાન સાથે સાંકળવાનું સૂચન કર્યું હતું. તેમણે સાહિત્યકારો, પત્રકારો અને કેળવણીકારોના આગવા દાયિત્વની વાત કરીને ‘ઝીરો એરર પબ્લિકેશન’ના આગ્રહની વાત કરી હતી.

આપણા જાણીતા વિચારકશ્રી ગુણવંત શાહે તેમની રસાળ શૈલીમાં ભાષા-શિક્ષણ અને શિક્ષણના માધ્યમ વચ્ચેના ભેદની વાત કરી હતી. તેમણે બંગાળી મૌલાના દ્વારા પ્રયોજાયેલી બંગાળી ભાષામાં આવતા સંસ્કૃતપ્રચુર શબ્દોના ઉદાહરણ દ્વારા જણાવ્યું કે માતૃભાષાનું શિક્ષણ સંકુચિતતા તરફ નથી લઈ જતું. તેમણે સભાજનો સમક્ષ પોતાની પીડા ઠાલવતાં કહ્યું કે અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણતો આજનો ગુજરાતી વિદ્યાર્થી ગુજરાતી કે અંગ્રેજી – બેમાંથી એક પણ ભાષાનો થઈ શક્યો નથી. ‘બાવાના બેય ન બગડે’ તે માટેની તેમણે ચિંતા વ્યક્ત કરી.

માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપાધ્યક્ષ શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ ખૂબ ટૂંકો સમય લઈને આ સળગતા પ્રશ્નના પાયામાં રહેલી ‘વાલીઓની જાગૃતિ’ તરફ સભાજનોનું ધ્યાન દોર્યું હતું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ શ્રી ભોળાભાઈ પટેલે કટાક્ષ કરતાં કહ્યું હતું કે “આપણે ત્યાં ‘ચોપડી’ની નહીં, ‘ચોપડા’ની ઉપાસના થાય છે.” તેમણે માતૃભાષા-સંવર્ધન સંદર્ભે ‘ચોપડીની ઉપાસના’ના શ્રેષ્ઠ માર્ગની વાત કરી હતી.

ત્યારબાદ માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્રની પુસ્તિકા ‘ભાષાપ્રબોધ’ (સંપા. પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યા)નું મંચસ્થ વિદ્વદ્જનોએ વિમોચન કર્યું હતું. માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્રના વહીવટી મંત્રીશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે ‘ભાષાપ્રબોધ’નો પરિચય આપ્યો હતો. આ પ્રસંગે શ્રી હરદ્વાર ગોસ્વામીએ માતૃભાષા અંગેની ગઝલનું પઠન કર્યું હતું. ત્યાર બાદ શ્રી નરેન્દ્ર શાસ્ત્રી અને તેમના સાથી દ્વારા રજૂ થયેલાં ગુજરાતી ગીતોના સંગીતમાં શ્રોતાઓ ઝૂમી ઊઠ્યા હતા.

સાંજે ૬.૧૫ કલાકે અમદાવાદના મેયરશ્રી અસિત વોરાના હસ્તે આશ્રમ રોડથી પરિષદ તરફ આવતા નદીકિનારા સુધીના માર્ગને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ’-નું અનાવરણ કરવામાં આવ્યું હતું. આ પ્રસંગે શ્રી રઘુવીર ચૌધરી આદિ સૌ વિદ્વાનોએ પોતાની પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી. આ કાર્યક્રમમાં ભોળાભાઈ પટેલ, ગુણવંત શાહ, કુમારપાળ દેસાઈ, શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર, શ્રી યોગેન્દ્ર વ્યાસ, શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ વગેરે વિદ્વાનો, સાહિત્યકારો, સાહિત્યરસિકો, વિવિધ શાળાના ટ્રસ્ટીઓ, આચાર્ય, શિક્ષકો, વિદ્યાર્થીઓ ઉપરાંત અન્ય નાગરિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

‘વિશ્વ માતૃભાષા દિન’ પર્વ – સૌના માટે અનેરો ઉત્સવ બની રહ્યો હતો. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન માતૃભાષા-સંવર્ધન કેન્દ્રના સહસંયોજક શ્રી પિંકી યજ્ઞેશ પંડ્યાએ કર્યું હતું.

– ભરત સાધુ

પન્નાલાલ પટેલની જન્મશતાબ્દી

ગુજરાતી ભાષાના મૂર્ધન્ય સાહિત્યકાર પન્નાલાલ પટેલના જન્મ-શતાબ્દી વર્ષને અનુલક્ષીને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના અને ગ્રામભારતી અમરાપુરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૨-૩ માર્ચ ૨૦૧૨ના રોજ શ્રી ભોળાભાઈ પટેલની અધ્યક્ષતામાં 'પન્નાલાલ પટેલ : વ્યક્તિ અને વાર્તાકાર' વિશેનો બે દિવસનો પરિસંવાદ ગ્રામભારતી, અમરાપુરમાં યોજાયો હતો. ઉદ્ઘાટન-બેઠકમાં સર્વશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે 'સ્વાગત-વક્તવ્ય', નીતિન વડગામાએ 'ભૂમિકા-વક્તવ્ય', મહામાત્ર શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ 'પ્રાસંગિક વક્તવ્ય', રઘુવીર ચૌધરીએ 'બીજરૂપ વક્તવ્ય' અને ભોળાભાઈ પટેલે 'અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય' આપ્યું હતું. તથા સર્વશ્રી દષ્ટિ પટેલે 'પન્નાલાલ : વ્યક્તિવિશેષ', મણિલાલ હ. પટેલે 'ધરતી આભનાં છોટાં', પ્રફુલ્લ રાવલે 'દાણીનું ઘડિયાળ', કાનજી પટેલે 'બલા', અજયસિંહ ચૌહાણે 'સાચાં સમણાં', મોહન પરમારે 'વળગી રહેલાં', બિન્દુ ભટ્ટે 'ઓરતાં', મનોહર ત્રિવેદીએ 'કાશીમાની કૂતરી', પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ 'સાચી ગજિયાણીનું કાપડું', નવનીત જાનીએ 'નેશનલ સેવિંગ' અને યોગેશ જોષીએ 'કંકુ' વિશે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં.

કવિ શ્રી પ્રહ્લાદ પારેખની જન્મશતાબ્દી

ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા કવિશ્રી પ્રહ્લાદ પારેખના જન્મશતાબ્દી વર્ષને અનુલક્ષીને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી અને લોકભારતી સણોસરાના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧૩-૩-૨૦૧૨ના રોજ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં 'પ્રહ્લાદ પારેખની કવિતા' વિશેનો એક પરિસંવાદ લોકભારતી, સણોસરામાં યોજાયો હતો. જેમાં સર્વશ્રી વિનોદ જોશીએ 'બીજરૂપ વક્તવ્ય', ચંદ્રકાન્ત શેઠે 'પ્રહ્લાદ પારેખની કવિતામાં છંદોલય', હરિકૃષ્ણ પાઠકે 'પ્રહ્લાદ પારેખની કવિતાનું ભાષાકર્મ', મનોહર ત્રિવેદીએ 'પ્રહ્લાદ પારેખનાં ગીતો' અને નીતિન વડગામાએ 'ભૂમિકારૂપ વક્તવ્ય' વિશે વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. સંગીતવૃંદ, લોકભારતી સણોસરા દ્વારા 'સાંગીતિક પ્રસ્તુતિ' કરવામાં આવી હતી. સમગ્ર પરિસંવાદનું સંચાલન નીતિન ભીંગરાડિયાએ કર્યું હતું.

અનુવાદ-અભિમુખતા

તા. ૧૪-૨-૧૨ની બેઠકમાં શ્રી રૂપા શેઠે ભવભૂતિકૃત 'ઉત્તરરામચરિત'ના બે અનુવાદનું તુલનાત્મક પઠન કર્યું હતું. બંનેનો સમશ્લોકી અનુવાદ છતાં મણિભાઈ નભુભાઈ દ્વિવેદીનો અનુવાદ બોલચાલની ભાષા તથા વિવિધ છંદોનો ઉપયોગ કરી થયેલો છે. જ્યારે ઉમાશંકર જોષીનો સંસ્કૃતમય તથા કાવ્યાત્મક છે. આ બંને અનુવાદ વચ્ચે લગભગ ૫૦ વર્ષનો ગાળો છે. તેથી ગુજરાતી ભાષાના વિકાસનો ઇતિહાસ પણ દષ્ટિગોચર થાય છે. પઠનનો આસ્વાદ માણવાની મઝા આવી.

તા. ૧૩-૩-૧૨ની બેઠકમાં શ્રી સ્વાતિ મહેઠનું વક્તવ્ય ઘણું રસપ્રદ રહ્યું. તેમણે “સાહિત્યેતર અનુવાદકાર્યના અનુભવો”ની શરૂઆત ‘translation is a communication and medium is the message’ વાક્ય ટાંકી કરી અને પોતે આ કામ કરતાં કરતાં કેવી રીતે ખૂંપતા ગયા અને પોતાની સંવેદનાને પણ સંકોરતા ગયા તેની ઉદાહરણસહિત વાત કરી. Management અને NGOનું અઘરું અને ક્લિષ્ટ અંગ્રેજીને સરળ, ગુજરાતીમાં ઉતારતાં કેવા પ્રશ્નો ઉદ્ભવે છે તે હસાવતાં હસાવતાં વિસ્તારથી સમજાવ્યું. શ્રોતાઓએ ખુશ થઈ તેમનું વક્તવ્ય માણ્યું.

એની સરૈયા લેખિકા નિધિ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ-સંચાલિત એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત છેલ્લા એક વર્ષ ઉપરાંતથી નિયમિત રીતે લેખિકાઓની સાહિત્યગોષ્ઠિ યોજવામાં આવે છે. તાજેતરમાં ૮ માર્ચ – આંતરરાષ્ટ્રીય મહિલા દિનની ઉજવણી નિમિત્તે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખાતે તા. ૧૨-૩-૨૦૧૨ના રોજ નારીસંવેદનાલક્ષી કાવ્યકૃતિ પઠન – આસ્વાદનો એક કાર્યક્રમ યોજવામાં આવ્યો હતો.

જાણીતાં કર્મશીલ અને નાટ્યકર્મી શ્રી અદિતિ દેસાઈએ કવિ શ્રી યજ્ઞેશ દવેના સંવાદકાવ્ય ‘આદિમાતા’નું ભાવવાહી નાટ્યાત્મક પઠન કરી, કાવ્યનો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો.

આ બેઠકમાં ઊર્મિ પંડિત – વર્કિંગ વુમન, સંગીતા વાઘેલા – નારીનું પુનરાવર્તન, નિરંજના ત્રિવેદી – નારીભાવના, જિજ્ઞા ત્રિવેદી – સ્ત્રી, ઉર્વશી શાહ – ત્રણ વિકલ્પ, નયના મહેતા – પછી નીના નગમા કે હોપ નેન્સી, પ્રજ્ઞા પટેલ – નારીસંવેદના, પારુલ દેસાઈએ મનમાં ઘૂંટાતા કાવ્યની વાત – પઠન રજૂ કર્યાં હતાં. દરેક કાવ્યપઠન પછી આસ્વાદ-ચર્ચા કરાયાં હતાં.

પ્રજ્ઞા પટેલ

ગ્રંથ સાથે ગોઠડી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’ કાર્યક્રમમાં તા. ૨-૩-૨૦૧૨ના રોજ શ્રી સ્વાતિબહેન મેઢે ચાર્લી ચેપ્લીનની આત્મકથા ‘મારી આત્મકથા’નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો. હરીશ ખત્રીએ વક્તાશ્રી સ્વાતિબહેન મેઢેનો પરિચય આપ્યો હતો. સ્વાતિબહેન મેઢે ચાર્લી ચેપ્લીનનાં જીવન અને કવનનાં મર્મસ્થાનોને વક્તવ્યમાં વણી લીધાં હતાં. ઉપસ્થિત ભાવકોએ ચાર્લી ચેપ્લીનની આત્મકથાનો રસપૂર્વક આસ્વાદ માણ્યો હતો. અંતમાં ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ સૌનો હૃદયથી આભાર માન્યો હતો.

તા. ૩-૨-૨૦૧૨ના રોજ ‘ગ્રંથ સાથે ગોઠડી’ કાર્યક્રમમાં નાટ્યવિદ શ્રી જનક દવેએ કવિ ભાસકૃત એકાંકી ‘કર્ણભારમ્’નું પઠન અને અભિનય સાથે રસપ્રદ આસ્વાદ

કરાવ્યો હતો. હરીશ ખત્રીએ વક્તા શ્રી જનક દવેનો પરિચય કરાવ્યો હતો. ઉપસ્થિત ભાવકોએ એકાંકીનો આસ્વાદ માણ્યો હતો. ઇતુભાઈ કુરકુટિયાએ અંતમાં આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

જેલમાં વિશિષ્ટ સાહિત્યિક કાર્યક્રમો

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ઉપક્રમે જૂનાગઢ મધ્યસ્થ જેલમાં બંદીવાન ભાઈઓને માટે સંતવાણી પ્રસ્તુતીકરણના કાર્યક્રમનું આયોજન તા. ૨૬-૨-૨૦૧૨ના રોજ કરવામાં આવ્યું હતું. સંયોજક ડૉ. રવજી રાઠોડે સંતોની વાણી અને સંતોના શબ્દનો મહિમા સમજાવ્યો હતો. ડૉ. ભીમજી ખાચરિયા અને ડૉ. રમેશ મહેતાએ પ્રાસંગિક પ્રવચનો આપ્યાં હતાં. ત્યારબાદ સંતવાણીના જાણીતા ગાયક વાના જેતા અને નારણ ઠાકરે મન મૂકીને ભજનો ગાયાં હતાં. તેમની સાથે નિશાંત ઉધાસ અને નરોત્તમ વાઘેલાએ સાજની સંગત આપી હતી. આ કાર્યક્રમમાં ૪૦૦ બંદીવાન ભાઈઓ અને જેલનો સમગ્ર સ્ટાફ ઉત્સાહપૂર્વક જોડાયો હતો. અંતમાં જૂનાગઢ જેલના જેલર મલેકસાહેબે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રતિનિધિઓ તથા કલાકારોનો આભાર માન્યો હતો. તા. ૧૭-૦૩-૨૦૧૨ના રોજ ભાવનગર જિલ્લા જેલમાં જેલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ શ્રી શેખસાહેબની અધ્યક્ષતામાં પાંચ મુસ્લિમ ગઝલકારોનો મુશાયરો યોજવામાં આવ્યો હતો જેમાં સર્વશ્રી સપન કુરૈશી, ઇસ્માઈલ કુરૈશી, મન્સુર કુરૈશી, નાઝીર સાવંત, મીરા આસીફ અને ગઝલ/હઝલની રસપ્રદ પ્રસ્તુતિ કરી હતી. શ્રી અજય પાઠકે મુશાયરાનું તથા શ્રી કાજીભાઈએ કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા સમાજના વિવિધ સ્તરોના લોકો સુધી સાહિત્યને પહોંચાડવા તેમજ ભાષા અને સંસ્કૃતિ વિશે લોકોને જાગૃત કરવાના અભિયાનના ભાગ રૂપે તા. ૧૭-૩-૨૦૧૨ના રોજ અમદાવાદની સાબરમતી જેલમાં હાસ્યલેખક નારન બારૈયાએ 'ગુજરાતી સાહિત્યમાં હાસ્ય અને કટાક્ષ-લેખનની પરંપરા' વિષય પર વક્તવ્ય આપ્યું હતું. બંદીવાન રસિકોને હાસ્ય સાથે જ્ઞાન-તરબોળ કર્યા હતા.

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

[સ્થળ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ]

- * પાક્ષિકી : સંયોજક : દીવાન ઠાકોર
તા. ૧૯-૪-૨૦૧૨, ગુરુવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે શ્રી દક્ષાબહેન પટેલ અનૂદિત વાર્તાનું પઠન કરશે.
- તા. ૩-૫-૨૦૧૨, ગુરુવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે શ્રી વત્સલ ર. શાહ સ્વરચિત

વાર્તાકૃતિનું પઠન કરશે.

- * સર્જક સાથે સંવાદ : સંયોજક ધ્વનિલ પારેખ, ભરત સાધુ
તા. ૨૧-૪-૨૦૧૧, શનિવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે, નવોદિત સર્જકોની કૃતિઓનું પઠન અને ચર્ચા.
- * ગ્રંથ સાથે ગોઠડી : હરીશ ખત્રી, ઇતુભાઈ કુરકુટિયા
તા. ૧૩-૪-૨૦૧૨, શુક્રવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે, શ્રી લતાબહેન હીરાણી ખાવિંદ હુસેનીકૃત 'ધ કાઈટ રર્નર' પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવશે.
તા. ૪-૫-૨૦૧૨, શુક્રવાર, સાંજે ૬.૦૦ કલાકે, શ્રી રાજુલ આઝાદ થોમસ ફીડમેન અને માઈકલ મેન્ડેલબોમ્ કૃત 'ધેટ યુઝ ટુ બી અસ' પુસ્તકનો આસ્વાદ કરાવશે.
- * વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર
તા. ૪-૧૧/૧૮-૪-૨૦૧૨, બુધવાર, સાંજે ૭.૦૦ કલાકે બુધસભા
તા. ૨૬-૪-૨૦૧૨, બુધવાર, સાંજે ૭.૦૦ કલાકે વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર અંતર્ગત વ્યાખ્યાન.
- * રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એકસો પચાસમી જન્મજયંતી નિમિત્તે રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વિશે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અને પશ્ચિમ ક્ષેત્ર સાંસ્કૃતિક કેન્દ્ર - ઉદયપુરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૧ મે થી ૭ મે, ૨૦૧૨ સુધી વિવિધ કાર્યક્રમોનું આયોજન થયેલ છે. જેમાં તા. ૨-૩ મેએ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વિશે રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ, તા. ૫ મે, ૨૦૧૨ના રોજ 'અચલાયતન' નાટકની પ્રસ્તુતિ, તા. ૬ ફી મેએ રવીન્દ્ર સંગીત અને ફિલ્મની પ્રસ્તુતિ, તા. ૭મી મેએ રવીન્દ્રનાથ ટાગોર વિશેનાં બે પુસ્તકોનું વિમોચન થશે.

નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર હસ્તક શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આથી જે નવોદિત લેખકો / લેખિકાઓનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ ન થયું હોય તેઓ આ શ્રેણીમાં પોતાના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકની હસ્તપ્રત મોકલી શકે છે. આ પુસ્તકની પૃષ્ઠમર્યાદા ૧૫૦ની રહેશે. હસ્તપ્રતની ટાઈપકોપી મોકલવી. હસ્તપ્રત તા. ૩૦-૬-૨૦૧૨ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી. હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું - પ્રકાશનમંત્રીશ્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પારિતોષિકો

૨૦૧૦ અને ૨૦૧૧નાં બે વર્ષના ગાળામાં પ્રસિદ્ધ થયેલાં પ્રથમ આવૃત્તિવાળાં પુસ્તકોને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી નીચે પ્રમાણેનાં પારિતોષિકો એનાયત કરવામાં આવશે. સર્વ લેખકો અને પ્રકાશકોને ૩૦-૫-૨૦૧૨ સુધીમાં દરેક પુસ્તકની બે નકલો, કયા પારિતોષિક માટે છે તે વિગત પુસ્તકના પહેલા પાના પર દર્શાવીને પરિષદ કાર્યાલય પર મોકલી આપવા વિનંતી કરવામાં આવે છે.

૧. શ્રી ભગિની નિવેદિતા પારિતોષિક : ૨૦૧૦ અને ૨૦૧૧ના બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં લેખિકાઓના વર્ષદીઠ એક એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ: ઝું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨. શ્રી અરવિંદ (સુવર્ણચંદ્રક) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભક્તિવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને શ્રી હરિ ઝું આશ્રમપ્રેરિત આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩. શ્રી ઉમા-સ્નેહરશ્મિ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ સાહિત્યિક પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૪. શ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકર પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા નિબંધ, પ્રવાસ, સ્મરણો, જીવનચરિત્રો આદિ પ્રકારનાં સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૫. શ્રી બટુભાઈ ઉમરવાડિયા એકાંકી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં એકાંકીઓમાંથી સર્વશ્રેષ્ઠ એકાંકીને પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૬. શ્રી પ્ર. ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં શિક્ષણ વિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૭. શ્રી પરમાનંદ કુંવરજી કાપડિયા પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સમાજ, શિક્ષણ વગેરે વિષેના ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૮. શ્રી જ્યોતીન્દ્ર દવે હાસ્ય પારિતોષિક : ૨૦૧૦ અને ૨૦૧૧નાં વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા હાસ્ય, વિનોદ, કટાક્ષ વગેરેના વર્ષદીઠ એક એક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૯. શ્રી બી. એન. માંકડ ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લોકભોગ્ય વિજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૦. શ્રી રામપ્રસાદ પ્રેમશંકર બક્ષી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ

દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સાહિત્યશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૧. શ્રી તખ્તસિંહ પરમાર પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લેખકના પ્રથમ સર્જનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તક (કવિતા, નાટક, નવલકથા સ્વરૂપના)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૨. શ્રી હરિલાલ માણેકલાલ દેસાઈ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા વિવેચન અથવા સામાજિક તત્ત્વજ્ઞાનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૩. શ્રી નટવરલાલ માળવી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા બાળસાહિત્યના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૪. શ્રી ઉશનસૂ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલાં સર્વશ્રેષ્ઠ દીર્ઘકાવ્યો (સોનેટમાળા, ખંડકાવ્યો, પદ્યનાટક કે અન્ય પ્રકારનાં વર્ણનાત્મક ચિંતનાત્મક દીર્ઘકાવ્યોની કૃતિ ગ્રંથસ્થ અથવા કોઈ સામયિકમાં પ્રગટ થયેલી હોવી જરૂરી છે.)ને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૫. શ્રી દિલીપ ચં. મહેતા પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ ગઝલસંગ્રહને અથવા જે કાવ્યસંગ્રહમાં ગઝલોની નોંધપાત્ર સંખ્યા હોય તેને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૬. શ્રી મહેન્દ્ર ભગત (દીર્ઘનાટક) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા દીર્ઘનાટકોને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૭. શ્રી રમણ પાઠક ષષ્ટિપૂર્તિ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ નવલિકાસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૮. શ્રી સદ્વિચાર પરિવાર પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ પ્રેરક સાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૧૯. શ્રી ગોપાળરાવ વિદ્વાંસ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભારતીય ભાષાઓમાંથી થયેલા ભાષાંતરના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૦. શ્રી ભાસ્કરરાવ વિદ્વાંસ (સમાજશાસ્ત્ર) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા ભૂગોળ-સમાજશાસ્ત્રના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૧. શ્રી રમણલાલ સોની (બાળ-કિશોર સાહિત્ય) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ બાળ-કિશોરસાહિત્યના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૨. શ્રી સુરેશ મજૂમદાર પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલા સ્ત્રી-અનુવાદકના અનુવાદગ્રંથને અથવા ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રગટ થયેલાં કવયિત્રી રચિત સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૩. ડૉ. રમણલાલ જોશી વિવેચન પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા વર્ષદીઠ એક-એક વિવેચનવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૪ ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (મહાનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત-અપ્રકાશિત બંને પ્રકારના પરંતુ નિર્દિષ્ટ સમયગાળામાં યુનિવર્સિટી દ્વારા મંજૂર થયેલા સર્વશ્રેષ્ઠ મહાનિબંધને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૫. ડૉ. ઉપેન્દ્ર પંડ્યા (લલિતનિબંધ) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા લલિતનિબંધના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૬. શ્રી દિનકર શાહ 'કવિ જય' પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા કવિના પ્રથમ સર્વશ્રેષ્ઠ કાવ્યસંગ્રહને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૭. શ્રી દોલત ભટ્ટ પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી ગ્રામજીવન પર લખાયેલી સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથા અથવા લોકસાહિત્યવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૮. શ્રી પ્રિયકાન્ત પરીખ નવલકથા પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલી વર્ષદીઠ એક-એક સર્વશ્રેષ્ઠ નવલકથાઓને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૯. શ્રી પંડિત બેચરદાસ જીવરાજ દોશી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગુજરાતી વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૦. કવિશ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા મૌલિક ગીતસંગ્રહના પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૩૧. શ્રી વિષ્ણુપ્રસાદ ત્રિવેદી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન

પ્રકાશિત થયેલા ચિંતનાત્મક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૨. શ્રી રામુ પંડિત (અર્થશાસ્ત્ર, વાણિજ્ય, ઉદ્યોગ) પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા અર્થશાસ્ત્ર-વાણિજ્ય-પ્રબંધ-ઉદ્યોગમાં માનવીય સંબંધવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૩. શ્રી પ્રભાશંકર તેરૈયા પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રસિદ્ધ થયેલા ભાષાવિજ્ઞાન-વ્યાકરણવિષયક સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૪. સર્વોદય આશ્રમ સણાલી 'કરુણામૂર્તિ ભગવાન મહાવીર ફાઉન્ડેશન' પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧નાં બે વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત લોકસાહિત્યવિષયક શ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૫. ડૉ. બી. ટી. ત્રિવેદી (ચર્ચાપત્રી) પારિતોષિક : આ પારિતોષિક સંદર્ભે એન્ડ્રી મોકલવાની રહેતી નથી કે કશી રજૂઆત પણ કરવાની થતી નથી.

૨૬. ગુજરાત દર્પણ પારિતોષિક : (દરિયાપારના સાહિત્યકારો માટે) ૨૦૦૮-'૦૯-'૧૦નાં ત્રણ વર્ષ દરમિયાન પ્રકાશિત થયેલા કાવ્યસંગ્રહના સર્વશ્રેષ્ઠ પુસ્તકને આ પારિતોષિક એનાયત કરવામાં આવશે.

૨૭. ધનરાજ કોઠારી પારિતોષિક : ૨૦૧૦-૨૦૧૧ દરમિયાન પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તક માટે.

૨૮. શ્રી ચંદ્રકાન્ત ન. પંડ્યાપ્રેરિત : ૨૦૧૧-૨૦૧૨ ('પરબ' પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ લેખ પારિતોષિક

૨૯. ચિ. શિ. ત્રિવેદીપ્રેરિત ન્હાનાલાલ અને રા. વિ. પાઠક : ૨૦૧૧-૨૦૧૨ ('પરબ' પ્રકાશિત) બે શ્રેષ્ઠ કાવ્ય પારિતોષિક

૩૦. શ્રી નાનુભાઈ ફાઉન્ડેશન : ૨૦૧૧-૨૦૧૨ ('પરબ' પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ નિબંધ પારિતોષિક

૩૧. શ્રી નાનુભાઈ સુરતી ફાઉન્ડેશન : ૨૦૧૧-૨૦૧૨ ('પરબ' પ્રકાશિત) શ્રેષ્ઠ નવલિકા પારિતોષિક

નોંધ : 'પરબ' પારિતોષિકો વર્ષ ૨૦૧૧-૨૦૧૨ દરમિયાન 'પરબ'માં પ્રકાશિત થયેલ શ્રેષ્ઠ કાવ્ય, લેખ, નિબંધ અને નવલિકાને પ્રતિવર્ષ એક એક પારિતોષિક આપવામાં આવે છે.

પ્રફુલ્લ રાવલ

પ્રકાશનમંત્રી

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ભરત સાધુ

ડૉ. દર્શના ધોળકિયાને દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીનો પુરસ્કાર

શ્રી દામોદર માઉઝોની કોંકણી નવલકથા 'કાર્મેલીન'ના ગુજરાતી અનુવાદ માટે ૨૦૧૧નો સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો પુરસ્કાર ડૉ. દર્શના ધોળકિયાને જાહેર થયો છે. દર્શનાબહેનને અભિનંદન.

વિશ્વકોશ લલિતકલા કેન્દ્ર

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના લલિતકલા કેન્દ્રના ઉપક્રમે તા. ૧૩-૨-૨૦૧૨ના રોજ કૃષ્ણ-શ્રીનાથજી રૂપે - નાથદ્વારાની ચિત્રકલા વિશે દર્શ્ય-શ્રાવ્ય પ્રસ્તુતિનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. શ્રી અમિત અંબાલાલે શ્રીનાથજીનાં ચિત્રોની ઉદાહરણ સાથે સમજૂતી આપી હતી. ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈએ વિશ્વકોશ લલિતકલા કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિ વિશે વાત કરી. શ્રી હિનાબહેન શુક્લે શ્રી અમિત અંબાલાલનો પરિચય આપ્યો અને કાર્યક્રમનું સંચાલન કર્યું હતું. આ પ્રસંગે વિશ્વકોશ કલાવિધિકામાં શ્રીનાથજીનાં ચિત્રોનું પ્રદર્શન યોજાયું હતું.

સાહિત્ય અને સિનેમામાં ઇતિહાસનું નિરૂપણ-વિષયક ત્રિ-દિવસીય રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ

મહાદેવ દેસાઈ ગ્રામસેવા મહાવિદ્યાલય, સાદરા (ગુજરાત વિદ્યાપીઠ) દ્વારા યુ.જી.સી. અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીની આર્થિક સહાયથી તા. ૨૦થી ૨૨ જાન્યુઆરી ૨૦૧૨ દરમિયાન 'સાહિત્ય અને સિનેમામાં ઇતિહાસનું નિરૂપણ' વિશે ત્રણ દિવસનો રાષ્ટ્રીય પરિસંવાદ યોજાયો હતો. આ પરિસંવાદમાં વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને તજજ્ઞોએ ભાગ લીધો હતો.

'ગુજરાત કા હિંદી સંત સાહિત્ય' વિશે પરિસંવાદ

આનર્ત પ્રદેશના ખેરાલુ ઉત્તર વિભાગ કેળવણી મંડળ સંચાલિત ખેરાલુ નાગરિક સહકારી બેંક લિ. આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજના હિંદી વિભાગ અને હિંદી સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. ૭ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના રોજ ખેરાલુ કોલેજમાં 'ગુજરાત કા હિંદી સંત સાહિત્ય' વિશેનો રાજ્યકક્ષાનો પરિસંવાદ હિંદી સાહિત્યકાર ડૉ. રામકુમાર ગુપ્તની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો.

બાળસાહિત્યક્ષેત્રની ત્રણ ઉત્સાહપ્રેરક ઘટનાઓ

તા. ૨૬ જાન્યુઆરીથી ૨ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૨ દરમિયાન બાળસાહિત્ય ક્ષેત્રની ત્રણ ઉત્સાહપ્રેરક ઘટનાઓ બની છે. તા. ૨૬-૧-૨૦૧૨ના રોજ બાળસાહિત્યકાર,

કેળવણીકાર અને વાર્તાકાર ડૉ. ઈશ્વર પરમારનું કચ્છ જિલ્લાના વતની અને સાહિત્યકાર તરીકે ભુજ-કચ્છની સંસ્થા 'ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ યૂથ ડેવલપમેન્ટ' દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. એમને હાર્દિક અભિનંદન. તા. ૨૭-૧-૨૦૧૨ના રોજ કાન્તિગુરુ શ્યામજીકૃષ્ણ વર્મા યુનિવર્સિટી કચ્છ અને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી ગાંધીનગરના સહયોગથી 'બાળસાહિત્ય' વિશેનો પરિસંવાદ યોજાયો હતો. શિક્ષણ, સંયોજન, તાલીમ માટેની રાષ્ટ્રીય સંસ્થા દ્વારા તા. ૩૧ જાન્યુઆરી તથા ૧-૨ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૨ના રોજ શિશુસાહિત્ય અંગેની કાર્યશાળા યોજાઈ હતી જેમાં દિલ્હીથી મંજુલાબહેન માથુર અને ઉષાબહેન શર્મા આવ્યાં હતાં. તેમાં આપણા બાળસાહિત્યકારોએ ભાગ લીધો હતો.

નવોદિતો માટેની 'મમતા' વાર્તામાસિક દ્વારા આયોજિત સ્પર્ધાનો પારિતોષિક વિતરણ સમારોહ

મધુરાય દ્વારા સંપાદિત વાર્તા માસિક 'મમતા' દ્વારા નવોદિત વાર્તાલેખકો માટે એક વાર્તાસ્પર્ધા યોજાઈ હતી. તા. ૩-૩-૨૦૧૨ના રોજ 'એન્જિનિયર' કોલેજ રાજકોટમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના મહામંત્રી રાજેન્દ્ર પટેલની અધ્યક્ષતામાં પારિતોષિક વિતરણ સમારોહ યોજાયો હતો. સ્પર્ધામાં આવેલ ૩૦૬ કૃતિઓ પૈકી ૧૧ કૃતિઓ પુરસ્કૃત કરવામાં આવી હતી. આ સમારોહમાં સર્વશ્રી જય વસાવડા, રજનીકુમાર પંડ્યા, સૂચિ પંડ્યા, બળવંત જાની, પરેશ વ્યાસ વગેરેએ પ્રેરક પ્રવચનો આપ્યાં હતાં. ત્યાર પછી ૧૧ લેખકોને પુરસ્કાર અને પ્રમાણપત્ર અર્પણ થયાં હતાં. જેમાં આ ત્રણ વાર્તાકારો – સેજલ શાહ, રમેશ એશિયા, વત્સલ ૨. શાહ – પ્રથમ વાર્તાકાર તરીકે પુરસ્કૃત કર્યાં હતાં.

અભિનયસમ્રાટ ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીને બે યુનિવર્સિટી તરફથી ડી.લિટ.ની પદવી

તા. ૨૬-૨-૨૦૧૨ના રોજ સુરતમાં નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી તરફથી અને તા. ૨૭-૨-૨૦૧૨ના રોજ પાટણમાં હેમચંદ્રાચાર્ય ઉત્તર ગુજરાત યુનિવર્સિટી તરફથી ગુજરાતી રંગભૂમિ અને ગુજરાતી ફિલ્મોના અભિનયસમ્રાટ શ્રી ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીને મહામહિમ રાજ્યપાલ શ્રીમતી કમલા બેનિવાલના વરદ હસ્તે ડી. લીટ.ની માનદ પદવી એનાયત કરવાનો સમારોહ યોજાયો હતો. સુરતમાં માનનીય મુખ્યમંત્રી શ્રી નરેન્દ્ર મોદી અને નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીના કુલપતિ શ્રી દક્ષેશ ઠાકર અને પાટણમાં કુલપતિ શ્રી હિમાક્ષી રાવ, પદ્મશ્રી સિતાશુ યશશ્ચંદ્ર અને ઉ. ગુ. યુનિ.ના પૂર્વ કુલપતિ શ્રી કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. ઉપેન્દ્ર ત્રિવેદીને હાર્દિક અભિનંદન.

ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાના સમર્થ સર્જક ડૉ. મોહન પરમારને
'પ્રેમાનંદ સુવર્ણચંદ્રક' અર્પણ

પ્રેમાનંદ સાહિત્યસભા સંસ્થાના ઉપક્રમે રાજરત્ન ર. વ. દેસાઈ સભાગૃહ વડોદરામાં લબ્ધપ્રતિષ્ઠ સાહિત્યકાર પદ્મશ્રી સિતાંશુ મહેતાની અધ્યક્ષતામાં અને મ. સ. વિદ્યાલયના ગુજરાતી વિભાગના વડા ડૉ. નીતા ભગતના અતિથિવિશેષ પદે ગુજરાતી સાહિત્યના સમર્થ વાર્તાકાર ડૉ. મોહન પરમારને પ્રેમાનંદ સુવર્ણચંદ્રક અર્પણ કરવાનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. એમને હાર્દિક અભિનંદન.

'દુલા કાગ એવોર્ડ' અર્પણ સમારોહ

તા. ૨૬-૨-૨૦૧૨ના રોજ અમરેલી જિલ્લાના રાજુલા તાલુકામાં આવેલ પદ્મશ્રી કવિ દુલા ભાયા કાગની વતન ભોમકા કાગધામ (મજીદર) ગામે પૂ. મોરારિબાપુના સીતારામ ટ્રસ્ટ દ્વારા કવિકાગની ૩૫મી પુણ્યતિથિએ કવિ દુલાકાગ એવોર્ડ અર્પણનો કાર્યક્રમ યોજાયો હતો. જેમાં સર્વશ્રી પૂ. મોરારિબાપુના હસ્તે 'દુલા કાગ એવોર્ડ' અર્પણ કરવામાં આવ્યા હતા. આ એવોર્ડ પ્રાપ્ત કરનારાઓમાં સર્વશ્રી શિવદાન ગઢવી, ચંદ્રપ્રકાશ દેવલ, પ્રફુલ્લ દવે, સ્વ. ઉપેન્દ્રભાઈ ત્રિવેદી હતા. એમને સૌને હાર્દિક અભિનંદન.

અમદાવાદ થિયેટર ફેસ્ટિવલ

બુધન થિયેટર કલ્ચરલ વિંગ ઓફ ભાષા રિસર્ચ અને પબ્લિકેશન સેન્ટર દ્વારા આયોજિત અમદાવાદ થિયેટર ફેસ્ટિવલ નિમિત્તે તા. ૨૩-૨૪ ફેબ્રુઆરી-૨૦૧૨ના રોજ ગાંધી આશ્રમથી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સુધી ૨૦૦ કલાકારોની રેલી 'નાટ્ય વિશ્વ' નામે નીકળી હતી અને તા. ૨૬-૨-૨૦૧૨ના રોજ 'રામદેવનો વેશ' નાટક ભજવાયું હતું.

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડૉલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા ઠચ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- $\frac{1}{15750}$ પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

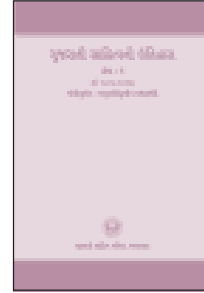
['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૫' : સં. રમેશ ર. દવે, બી.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાર્કુ પૂંઠું, પૃ. ૧૪+૪૯૪, રૂ. ૩૨૫]

'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૫'નું સંપાદન રમેશ ર. દવેએ કર્યું છે. આ ગ્રંથ ઈ.સ. ૧૮૯૫થી ૧૯૩૫ સુધીના સમયગાળાના કવિઓ અને પ્રવાહોને સમાવતો ઇતિહાસગ્રંથ છે. આ ગ્રંથ ગુજરાતી કવિતા-સાહિત્યની તસવીર રજૂ કરે છે. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૫માં પ્રગટ થઈ હતી અને માત્ર છ વર્ષના ગાળામાં આ ઇતિહાસગ્રંથ અપ્રાપ્ય થયો, તે આ ગ્રંથની

ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ માટેની મહત્તાનો નિર્દેશ કરે છે. સંદર્ભગ્રંથ તરીકે આ ગ્રંથનો અભ્યાસીવર્ગમાં જે વિનિયોગ થઈ રહ્યો છે તેની આ પ્રતીતિ છે. ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસની ભાવનાને ધ્યાનમાં રાખીને આ ગ્રંથની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે. ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસને આ ઇતિહાસગ્રંથ અત્યંત ઉપયોગી બનશે, તેવી આશા વ્યક્ત કરીએ છીએ.

['ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૬' : સં. રમેશ ર. દવે, બી.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાર્કુ પૂંઠું, પૃ. ૧૮+૭૩૪, રૂ. ૪૭૦]

'ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ, ગ્રંથ-૬'નું સંપાદન રમેશ ર. દવેએ કર્યું છે. આ ગ્રંથ ઈ.સ. ૧૮૯૫થી ૧૯૩૫ સુધીના સમયગાળાના ગાંધીયુગીન-અનુગાંધીયુગીન ગદ્ય-સર્જકોને સમાવતો ઇતિહાસગ્રંથ છે. ગ્રંથનો આરંભ પન્નાલાલ પટેલ, જયંત ખત્રી વગેરેથી શરૂ થઈ રસિક ઝવેરી સુધીનાં

ગદ્યસર્જકોને આવરી લે છે. આ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૦૬માં પ્રગટ થઈ હતી અને માત્ર પાંચ વર્ષના ગાળામાં આ ગ્રંથ અપ્રાપ્ય થયો. આ ગ્રંથ ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ માટે સંદર્ભગ્રંથની ગરજ સારે છે. અભ્યાસની આ ભાવનાની નોંધ લઈને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે તેની બીજી આવૃત્તિ પ્રગટ કરી છે. ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસ માટે આ ગ્રંથ સંદર્ભગ્રંથ તરીકે ઉપયોગી નીવડશે. પરિષદના આ પ્રકાશનને આપણે સૌ આવકારીએ.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ભાષાવિમર્શ લેખસંચય' : સં. હર્ષવદન ત્રિવેદી, પ્ર.આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, કાચું પૂઠું, પૃ. ૨૪+૧૯૨, રૂ. ૧૪૦]

‘ભાષાવિમર્શ લેખસંચય’ પુસ્તક મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ પ્રકાશનશ્રેણીનું ૧૦મું પુસ્તક છે. આ પુસ્તકનું સંપાદન શ્રી હર્ષવદન ત્રિવેદીએ કર્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદે ઈ. સ. ૧૯૭૮થી ૧૯૮૯ સુધી ‘ભાષાવિમર્શ’ જેવા મહત્વના સામયિકનું પ્રકાશન કર્યું હતું. સામયિકના આદ્યસંપાદક સ્વ. ડૉ. હરિવલ્લભ ભાયાણી સળંગ પાંચ

વર્ષ તંત્રીપદે રહ્યા હતા. ભાયાણીસાહેબના સમયગાળામાં ભાષાવિષયક મહત્વના લેખો પ્રકાશિત થયા હતા. જેમાંના કેટલાક વિરલ લેખો આજે પણ અગ્રંથસ્થ છે. આવા કેટલાક મહત્વના લેખોનું સંપાદન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે. આ સંપાદન ગુજરાતી ભાષાના વિદ્યાર્થીઓ, અભ્યાસુઓને અત્યંત ઉપયોગી નીવડશે. આપણે સૌ આ સંપાદનને આવકારીએ.

['સામયિક લેખસૂચિ' : સંપાદક : કિશોર વ્યાસ, પ્ર. આ. ૨૦૧૧, ડિમાઈ, પાકું પૂઠું, પૃ. ૧૨+૩૦૪, રૂ. ૨૦૦/-]

‘સામયિક લેખસૂચિ ૨૦૦૬-૨૦૧૦’નું પ્રકાશન ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે. આ સામયિક લેખસૂચિનું સંપાદન શ્રી કિશોર વ્યાસે કર્યું છે. આ લેખસૂચિમાં ગુજરાતી ભાષાનાં ૩૦ જેટલાં નોંધપાત્ર

સામયિકોમાં પ્રગટ થયેલા લેખોની માહિતી આપવામાં આવી છે. આ સામયિક લેખસૂચિમાં લેખો ૧૪ જેટલા વિભાગો અને તેના પેટાવિભાગોમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યા છે. આ સૂચિ સાહિત્યના અભ્યાસીઓને ઉપયોગી થશે, તેવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૯૪૭